

NÉZETEK

KÖZOKTATÁSI POLITIKA

TERÉN.

ÍRTA:

Z. V:

PEST, 1873.

LAMPEL RÓBERT BIZOMÁNYA.

TARTALOM.

Első rész. Bevezetés.

	Lap
1. §. Előfogalmak	1
2. §. Cél	3
3. §. Beosztás	6
4. §. Fenntartás	7
5. §. A költség fedezésének módja	9
6. Közigazgatás	13

Második rész. A néptanodák.

7. §. A néptanodák általában	16
8. §. Szervezet	17
9. §. Tankötelezettség	19

Harmadik rész. A középtanodák.

10. §. A középtanodákról általában	23
11. §. Következmények	31
12. §. A középtanodai szakoktatás	35
13. §. Képezdék	36
14. Vizsgák	—
15. §. Nőtanodák	41

Negyedik rész. A főtanodák.

16. A főtanodákról általában	45
17. §. Belsőszervezet	48
18. §. Tanítási szabadság	49
19- §. Tanulási szabadság	53

20. §. Vizsgák	54
21. §. Tagosulat (karok szerinti beosztás)	
A) Egyetemek	58
B) Szakfőiskolák	67

Függelék. Néhány tanterv.

1. Népiskolák	71
2. Középtanodák	73
3. Jog- és államtudományi kar	78
4. Kereskedelmi osztály	80

ELSŐ RÉSZ.

Bevezetés.

1. §. Előfogalmak.

Politika általában az államra, ennek szervezetére, működésére vonatkozó eszélyességi elvek foglalatját szokás érteni.

Mint az állam tevékenysége különböző, úgy a politika is az, s a hány ágát az állam működésének meglehet különböztetni, annyi ágát lehet megkülönböztetni a politikának is.

Így van alkotmányi és közigazgatási politika, mely utóbbi megint az állami tevékenység tárgyai szerint igazságügyire, rendészetire, közmiveledésire s a t. oszlik. Azon ágai a politikának azonban, melyek különös alaptudományokkal bírnak, mint ez például a nemzetgazdasági politikánál van, helyesebben ezen alaptudományokkal együtt tárgyalainak.

Ezenkívül a politikánál természetesen figyelembe veendőek mindazon segédtudományok is, melyek a politikának egyes kérdéseit felvilágosítják, tehát az eldöntésnél befolyást, kell, hogy gyakoroljanak.

Ilyen segédtudomány a közigazgatási politikára nézve kétségen kívül a paedagogia, neveléstan, mert habár távol legyen is tőlünk állítani, hogy a paedagogia minden része közvetlenül a politikára is bír befolyással, mégis azt hisszük, hogy minden a közoktatási politikába vágó kérdés egyszersmind paedagogiai is.

A paedagogia fogalma tehát tágasb mint a közoktatási politikáé, mert igen sok szak, mint a methodologia természetén csak az elsőnek tartozik köréhez, míg a közoktatási politikának tárgya „a tanügy lehetőleg célszerű berendezése“ egyszersmind paedagogiai kérdés is; a paedagogia fogalmát itt mind a neveléstudomány összeségét, teljét fogva fel.

A tárgy azonosságán kívül azonban a paedagogia nemcsak mint segédtudomány szerepel, hanem még mint a közoktatási politikának úgyszólván alaptudománya is körülbelül hasonlóan mint a stratégia alaptudománya a hadügyi politikára nézve, miért is a közoktatási politika a paedagogiával is kapcsolható össze.

Hogy vonatkozások a közoktatási politika s az általános politika közt fennállanak, kétségbevonhatlan, de ilyenek léteznek a politikai és anyagi kérdések közt is, s a t.

Nem gondolunk azért tévedni, ha azon nézetünknek adunk kifejezést, hogy azon arányban, melyben a tudományok általában, s a közoktatásügy — melynek lendülete napjainkban óriási — különösen fejlődni fognak, s mely arányban a közigazgatás nemcsak intéző, hanem foganatosító közegeiben is, mindinkább a szakképzés elvén fog szerveztetni, a közönséges politikai hatóságoktól elvetetni s különös tanügyi hatóságokra ruháztatni, hogy azon arányban a közoktatási politika is — eltekintve az általános politikával! vonatkozásaitól s főelveitől — mindinkább a közönséges politikától el fog szakadni, s a paedagogia általános részeivel összeolvadni.

A szoros összefüggés kimutatására, mely a közoktatási politika és paedagogia közt létezik, legyen elég arra utalnunk, hogy p. a tanodák felosztása rendszere, a mindegyikben uralkodó irány és szellem, az állam s egyház közti viszony, a politikai szempontból megkívántató ismeretek, alaki és reális műveltség, hutnанизmus realismus, mind olyan kérdések, melyek a paedagogiának tekintetbe vétele nélkül vagy épen nem, vagy legalább csak tartós siker nélkül oldhatók meg. Ezért legyen szabad munkánkban — a hol szükséges — a paedagogiának illető kérdéseire is figyelemmel lenni.

Állapítsunk most meg néhány alapfogalmat, melyek mint sarkpontok körül az egész közoktatási politika forog.

Ezek az oktatás, nevelés és műveltség fogalmai.

Röviden és a különböző kevésbé szokásos nézetektől eltekintve, ezen fogalmakat úgy határozhatjuk meg, hogy az *oktatás* azon tervszerű működése az embernek, mely mások ismeretkörének bővítésére céloz; a *nevelés* pedig szántszándékos hatás valakire azon személyes erkölcsi értéknek elérésére, melyre az illető képes, — a *műveltség* végre az öszves lelki tehetségeknek öszhangzatos kifejltsége.

A mi ez utóbbi fogalmat illeti, úgy különbséget kell még felállítani az általános és szakműveltség közt, mely abban áll, hogy inig az általános műveltség fogalma, a fentebbi értelmezéssel egyez meg, az megkívánja, hogy valakinek lelki tehetségei ezen tehetségeinek minden irányában gyakoroltassanak és fejlesszessenek, addig a szakműveltség abban áll, hogy az illető nemcsak szaktárgyát ismerje, hanem mindazon viszonyzatokat és segédtudományokat is, melylyel a szaktudomány összeköttetésben, rokonságban van.

Így p. ügyvéd s bitóra nézve elégnek tűnnék fel, ha saját hazájának jogát, törvényeit tudja, azaz *s?.a.í-képzséssel* bírna, de azért ezen ügyvéd vagy bitó *szak-iniveltéssel* csak akkor bírand, ha egyszersmind mind azon tudományokat is tette sajátjává, melyekkel tárgyai összefüggésben vannak, tehát ha a római jogot, az észjogot, a jelesebb újabb törvényeket is ismeri, továbbá a nemzetgazdaságtant, a mivelődési történetet s a t.

2. §. C é 1.

Első pillanatra külön elmékedés a közoktatásügyi politika céljáról fölöslegesnek látszik. Ugyanis ha a politika az államra — céljainak elérésére — vonatkozó eszélyességi elvek összesége, úgy, miután a közoktatás, a műveltség terjesztése is egyike az állam céljainak, azt mondhatnék, hogy a közoktatási politika az állam közoktatási céljainak elérésére vonatkozó eszélyességi elveknek foglalátja. Ez nagyon egyszerű állítás volna, az igaz, de aligha kielégítő.

Az egyik s mint úgy nevezett gyakorlati ember a kenyeret adó tudományokat lépteli előtérbe, s kívánja meg, másik mint bölcsész ebben a tudomány megszentelenítését látja s hogy a tudományt annál biztosabban csakis önmagaért tanítsa, majdnem csupa haszontalanságot akar taníttatni, — harmadik az ó korban csak műveltséget, napjainkban csak barbárságot lát, — a negyedik megfordítva, a jelent bámulja s a múltra szájalommal tekint, az ötödik positiv tudományban keresi az üdvöt, — a hatodik a cselekvési képesség kimivelésében, a hetedik a vallást tekinti főtárgynak, melynek követelményei legyenek irányadók minden más tárgyra nézve, — a nyolczadik meg a vallást maluin necesariutn vagy tán éppen superfluumnak is tartja s így tovább.

Kérdés ez, melyet ívek és ívek sem merítenének ki, ha valamennyi árnyalat pro és contra-jára akarnánk kiterjeszkedni.

Mindenelőtt el kell ismernünk, hogy majd nem minden állításban, minden érven van valami jó, még úgy szólván az ellenkezőkben is, a mennyiben az ellentétes rendszer hiányaira, túlzásaira figyelmeztetnek, és hogy valamint a büntetőjogi elméletek terén, úgy a közoktatásiakén is, a gyakorlati politika nem egyes elméletek, — hanem csak több ilyennek haladhat vállain. Természetesen eltekintve azoktól, melyek egymást homlokegyenest kizárnák.

Továbbá el van ismerve, hogy a politika relatív tudomány, mely a nemzetek fejlődési viszonyai szerint mást-mást tanácsol, mást-mást tilt. Itt azonban a közoktatási politika terén azon megszorítás foglalhat helyet, hogy a célt magát, elvontan majdnem minden időre kilehet mondani, meg lehet állapítani, csak a cél tartalma az, mi változik, vagy is az egyes tudományok és terjedelmük.

Általában véve az összes tanügynek s így a közoktatási politikának következő célokat tűzhetni ki t. i.

- 1) az általános emberi műveltség megszerzését.
- 2) mennyiben elérhető, az illetők neveltetését,
- 3) a bizonyos hivatásokra való előképzés megadását.

Ezen hármás cél az idők szerint, melyekben — s a népek szerint, melyeknél elérendő, természetesen dacára a mindenütt és mindenkor egyenlő külkifejezésének, tartalmára nézve igen különböző leend. Más volt az általános műveltség tartalma kétszáz év előtt, más az ma, és megint más lesz az száz év múlva. Hasonlón vagyunk a nevelés és szakképzés kérdéseinél.

Hogy az általános műveltségnél a tudás vagy a képesség legyen-e túlnyomó, minthogy ez a realismus és humanismus kérdésével áll legszorosb összefüggésben, s e kérdés leginkább a középtanodák szervezeténél nyilvánul, ott fog tüzetesen vizsgálat alá vétetni.

Mi most a fentebbi bárom pontot egyenkint illeti, úgy az első szükségessége bővebb magyarázatra, illetőleg indokolásra alig szorul, hisz közoktatás mint ilyen általános műveltség nélkül megszűnnék lenni, s ha az ember az állatoktól az által különbözik, hogy észszel bír, úgy természetes, hogy minél inkább tökélyesbíti

esztét, annál inkább távozik az állatoktól, s válik emberré e szó nemes értelmében.

Több ellenvetés volna felhozható s nevelésnek a közoktatási politika céljai közé való felvétele ellen, különösen hogy az állam a nevelésre képtelen, kivéve, ha nem akarna tán régi spártai vagy újabb francia (az első forradalom alkalmával ajánlott) rendszerek keresztül vitelére vetemedni, s hogy a nevelés a család, a ház dolga, ügye, s hogy az állam e téren hatalmi korlátait túllépi.

Itt a középút az, mely bennünket vezet. Hogy általában véve az állam a modern állam elmélete szerint a szorosan vett neveléssel rendszeren nem foglalkozhatik, s hogy ez főleg a család körébe vég, magából érthető. De ez nem zárja ki azt, hogy az állam intézményei s itt különösen a tanügyiek, a nevelésre is bírjanak jótékony hatással, mert miután kétségen kívüli, hogy az ember és különösen a gyermek kedélyére körzete fölötté nagy befolyást gyakorol, úgy természetes következmény gyanánt jelentkezik a tanügynek, illetőleg tanodáknak nevelő, jó befolyást gyakorló szellemben való szervezete, ilyen szellem szerinti működése.

Második sorban következnek aztán az államnak azon gondoskodása, hogy azok, kik gyermekeiket családjukon kívül *kénytelenek* képeztetni, oly intézeteket is találjanak, hova gyermekeiket teljes megnyugvással adhassák. Ezen convictusok, internatusok, (vagy akárhogy neveztesse is) újabb időben szinte ropantul megtámadtattak s erkölcsi romlásra, képmutatásra vezető intézeteknek neveztetnek; de ez csak az esetleges, bizonyos rendszert járó szellemnél szokott így lenni, nem rejlik magának az intézetnek természetében.¹⁾ Ha a legjobb sikerrel erkölcsileg sülyedtekből lehet becsületeseket bennlakás mellett nevelni,²⁾ bizonynyára nem lehetlen erkölcsileg épeket megőrizni, jó szellemben nevelni. Minden csak a kivitteltől függ.

¹⁾ Nézzük csak azon nagy különbséget, mely a francia collèges közismeretű ledér szelleme, s az ép erkölcsű angol vagy német intézetek (p. Schulpforta) közt fennforog.

Lásd különben a Selmdndtféle Encyclopaedia Fürsten-Sehuleii, Mádcben-Institnt és Instituts und Familieuerziehngg című czikkeit.

²⁾ Mint ez Svájcban oly kitűnő eredménnyel történik. Lásd Molnár A. Svájc és Bajorhonban szerzett tanügyi tapasztalatait.

3. §. Beosztás.

Valamely adott esetben egy bizonyos ország tanodáit észszerűen beosztani felette nehéz lehet, mert meglehet hogy a rendszer maga, mely szerint a különbözőféle iskolák szerveztettek, vagy az észszerűséget nélkülözi, vagy hogy mint például Angliában látjuk, tanodái rendszer nincs is.

Annál egyszerűbben lehet azonban a tanodákat elméletben beosztani. A dolog természetéből kiindulva ugyanis vannak

- a) fi-, nő- s vegyes tanodák.¹⁾
- b) alsó, közép és főtanodák.
- c) általános műveltségre képző és szaktanodák.

Ezen különbségek közül az első és harmadik igen szembe-tűnő. Az elsőt a valamely tanodát használók neme dönti el, — az utóbbit az, hogy valamely tanoda az általános műveltség terjesztésére vagy valamely bizonyos foglalkozás üzéséhez megkívántató ismeretek tanítására van-e rendeltetve. Igaz, hogy némely tanodák, például a honunkban! kereskedelmi tanodák, mindkét célt egyesítvén, mind az általános, mind a szakképzésre akarnak törekedni.

Nehezebb azonban a második helyen említett beosztás a rang szerint alsó-, közép- és főtanodák közt, mivel a szükséglet oly különböző, a szellem sokszor ugyanazon korosztályokban oly elütő. Általában véve azt mondhatni, hogy alsó tanoda mind az, melynek rendeltetése a nélkülözhetlen műveltség megadása, a nélkülözhetlen ismeretek megadása, középtanoda az melynek hivatása főleg az úgynevezett művelt osztályok kiképzése, továbbá rendszeren a főtanodákra való előképzés, s végre főtanodák azok, melyek a tudományt a mindenkor lehető legmagasb polcon képviselik illetőleg terjesztik.²⁾

¹⁾ Hogy a lányok számára külön iskolák állítandók, mai nap már általánosan el van ismerve, s csak szükségből lehet igen kis községekben a közös iskolát megengedni, de csakis a gyermekkor határáig. Riehl mint Flashar Schmidt Encyclopaediája 4. K. 9. 13. 1. állítja, a közös iskolát die Familie című művének 102. lapján, mit azonban a rendelkezésemre állott példányban nem találtam.

²⁾ E beosztás a rendszeren divótól igen különbözik. Még Mohi is Polizeiwissenschaft (3. kiadásának I. K. 243 sat. 1.) a tanodákat népiskolákra ipari és tudós iskolákra osztja. Mit Délnémetsege némileg megmagyarázhatóvá tesz, de véleményünk szerint nem helyes, mert az elméletben a polytechnicumi hallgató csak nem áll a gymnasiumi tanuló

4. §. Fenntartás.

Ez megint viszonylagos kérdés, melyet egy elv szerint valamennyi tanodára nézve eldönteni nem lehet, mert ezen kérdés a közoktatásügy egész állásával, rendszerével függ össze, s így az időkben uralkodó különböző nézetek szerint fejtendő meg. Így például Angliában mai nap is mily keveset gondol az állam a közoktatásra, de még a politikai községek is mily keveset gondolnak vele s a költség majdnem egészen az egyház és magán tevékenység által fedeztetik. Viszony mely, p. Zürichben teljes lehetlenség volna, hol a közoktatás telhetőleg állami intézmény.

Mielőtt a kérdés megfajtására térhetnénk át, azon módokat kell érintenünk, melyek a tanodák fenntartására illetőleg a fenntartó alanyra nézve létezhetnek, s melyek

1. állami-
2. községi gondoskodás,
3. magán, illetőleg egyesületi tevékenység.

Mi az első pontot illeti, úgy először azt kell vizsgálni, hogy az államnak hivatása mennyiben hozta magával, hogy az iskolák felállításáról maga gondoskadjék.

A közműveltség az állami hatalom egyik legnagyobb biztosítéka, az állam létezésének egyik föltétele, s ha valamikor, úgy legnagyobb mértékben bizonyára most.

Birodalmak hullanak széllyel, népek indulnak enyészetnek, dacára minden vitézségöknek, dacára azon bő kincseknek, melylyel őket a természet megajándékozta, s egyedül azért, mert erejüket mind a háborúban, mind a békében hasznosítani nem tudják.

De e mellett mint már említém, az ember méltósága is megköveteli a műveltség, a tudomány terjesztését.

Már most lehet-e az állam, létének, hatalmának ily fontos tényezője és alapja irányában közömbös? Nem. Az államnak tehát érdekében áll arról gondoskodni, hogy az megtörténjék, mi a közoktatásügy terén szükséges.

De ebből nem következik, hogy mindent maga tegyen meg; sőt ellenkezőleg az állam gondoskodásával igen is összeférő, hogy a kivitel mást illessen.

után, attól eltekintve, hogy p. kitűnő mérnökre nem illik e a tudós név ép oly joggal, mint egyetemet végzetre, a hogy a praedestinatiója minden gymnasialis tanulóknak a tudós pályára a gyakorlatban mily furcsán veszi ki magát sokszor.

Az államnak közvetlen gondoskodása tehát csak a másutt hiányzó akarat vagy képesség esetében szükséges, sőt célszerű.

A hol mások *azt*, a mi szükséges, foganatosítják, és *úgy*, mint azt az állam követeli, ott elég, ha felügyeletet gyakorol.

Mi a községeket illeti, úgy azok két féle szempontból Ítéltetők meg, mert állami alkatrészt képeznek, de más oldalról mint nem állami közegek is szerepelnek, tehát ugyan azon szabályok alá esnek, mely alá magánosok és más testületek tartoznak.

Az első eset a népoktatási intézetek fenntartásánál fordul elő. Az állam ugyanis megszokta parancsolni, hogy minden község, vagy régebben legalább a bizonyos kellékekkel bíró, iskolát nyisson.

Kétséges most, hogy az államnak erre van-e joga? Természetesen alig fog akadni, ki az állam ebbéli jogát tagadná, s épen nem tagadható a tankényszer rendszerénél, mert ha mindenkit iskolára szorítunk, iskolákról is kell gondoskodni, s miután az állam gépezete, mely úgy is eléggé complicált, ez által majdnem átlátlatlanná válnék, célszerű a kivitelt a községekre bízni eltekintve attól, hogy a közoktatásügy, s különösen az alsó, tehát főleg a községek hatáskörébe tartozó, úgylis majdnem mindenkit érdekel, s hogy mi végre a költséget illeti, úgy az egészben véve azonos marad, mert a költség fedezendő, akárki igazgatja is aztán a tanügyet, s a tanköteles gyermekek száma mindig a lakosok számához áll arányban. De erről többet később.

Átmegyünk most azon kérdésre, vajjon nem állami, vagy nem községi, tehát magánosok vagy társaságok által fenntartott intézetek mennyiben állíthatók fel, vagyis a közoktatási szabadság kérdésére, melynél véleményünk az, hogy a állam senkit ne akadályozzon tanodákat, bármily fokuakat felállítani, de kötelessége e mellett arra vigyázni, hogy az ily tanodák úgy szervezetteknek, mint az állami intézetek, vagyis hogy létezzenek bizonyos szabványok, melyekhez az illető felállítók föltétlenül alkalmazkodni tartoznak,¹⁾ s ezen értelemben döntendő el szerintünk az is, hogy az állam bizonyos osztályokat kizárhat-e.

Míg az állam szabványai tiszteletben tartatnak, ok bármely állami lépésre nincs, s ha az állami szabványok megsértetnek,

¹⁾ Hogy a községi intézetek is az állami követeléseknek tartoznak eleget tenni, magától értetik.

ügy a kormánynak bizony van annyi eszköze — különösen a mai időben — azt megtudni, s annyi hatalma megszüntetni s megbüntetni.

5. §. A költség fedezésének módja.

Most áttérhetünk a fenntartás pénzügyi módozatainak bírálatába vagyis, hogy a tanügyi költségek mi módon fedezendők.

Az alap következő lehet, t. i.

1. alapítvány,
2. tandíj.
3. adó.

Mi az elsőt illeti ügy, miután legtöbb tanoda csak újabb időben keletkezik s pedig az állam, tartományok és községek által, ezek pedig rendszeren oly annyira igénybevett költségvetést mutathatnak föl, hogy már az évi kiadásoknak előteremtése nehéz, alapítványok úgyszólván lehetlenek.

Régi időkben, midőn ingatlan még bőviben volt az állam rendelkezésére, alapítványok sokkal inkább történhettek, s ezért azt látjuk, hogy kivéve Angliát, hol de csak a felsőbb intézeteknél, a tanodák igen nagy része, mint a középkorban alapított, bő alapítványokkal bír, s kivéve az Amerikai uniót, hol annyi az állam rendelkezésére álló föld van, (s részben iskolai célokra törvény szerint fordítandó) az alapítványok az iskolák fenntartásánál előbbi nagy jelentőségüket elvesztették.

Bármennyire ajánlatos legyen is különben bő alapítványoknak létezése, még is vannak s nem megvetendő ellenségei is e rendszernek, s nemcsak Angliában, hol azon hitben vannak, hogy az alapítók iránti kegyeletnél fogva még most is a pár század előtti, akkor tán tökéletesen jó, de most már teljesen elavult özőn víz előtti tantervhez kell ragaszkodnak, hanem még Amerikában is, hol ily viszonyokról szó sincs, s pedig azért, mert tapasztalták, hogy a bő alapítványok mellett a buzgalom sokkal kisebb, mint ott, hol az iskolák hozzájárulás útján tartatnak fenn.¹⁾

Ügy látszik, hogy még a tanügyben is azon nemzetgazdasági elv áll, hogy a javak annyival becsesebbek előttünk, mennyi-

¹⁾ Schulfonds sind schätzbar als Gewürz, nicht als Nahrungsmittel, und sie sollten niemals so gross sein, dass sie eine gehörige Anstrengung auf Seiten der Eltern unnöthig machen, mondja Wayland. Schmidt i. m. I. k. 96 l.

vei többet kell értök fáradnunk, s hogy az illető érdekeltek ott, hol nem közvetlenül zsebök jó kérdésbe, az iskolával sokkal kevesebbet gondolnak, mint ott, hol az ellenkező eset van.

Ha ezen tapasztalatokból akarunk kiindulni, úgy azt mondhatjuk, hogy egészben a közoktatásügy körüli buzgalom élénkítése tekintetéből célszerű, hogy a közoktatási szükségletek alapítványok által csak *részben* fedeztessenek.

Mi a tandíjakat illeti, úgy ezek a szerint mint a tanköteles vagy pedig a más gyermekek által fizettetnek, különböző szempontból bírálandók meg.

Mi a tankötelesek által fizetendő tehát csak népiskolai tandíjakat illeti, úgy ezek ellen határozottan kell tiltakoznunk, s pedig azért, mert először visszasság valakit valamire kényszeríteni s azonkívül azért őt megfizettetni. Azon ellenvetés pedig, hogy hisz ez csak saját érdekében történik, körülbelül olyan mintha hadköteleseknek saját magának kellene magát eltartania s szolgáltatáért még fizetni is tartoznék, mert hisz szolgáltatata tán utoljára a maga érdekében is kívánatos. De másodszor a népiskolai tandíj kényszer szolgáltatás és így adó lévén, minden észszerű adónak sarkelvével ellenkezik, t. i. hogy mindenki tehetségéhez képest járuljon a közterhek fedezéséhez, mert ha a valóban szűkölködők a tandíj alól felmentetnek is, mégis igen számos gyermekekkel megáldott szülő létezik, ki miután teljesen szegénynek nem mondható a tandíj alól fel nem menthető, de ki mégis csak nagy nehezen tud megküzdeni az élet bajaival, s kire nézve a tandíjak úgyszólván elviselhetlen terhet képeznek, míg a vagyonos azt meg sem érzi.

Egészen más a viszony oly tanodáknál, melyek használata nem kötelesség, hanem a szabad akarattól függ. Itt tandíj igenis helyén van, természetesen nem túlzott, s tökéletesen elég, ha minden szegény tanulóknak, ha elég előmenetelt tanúsít, a tandíj elengedendő.

Az intézetek szükségletei azonban nagyok, a tandíjak pedig a szellemi haladás megkönnyítése tekintetéből magasra fel nem csigázhatók; mert magas tandíjak az iskolák céljával ellenkeznek, s e tekintetben hasonlítanak a közvetlen fényűzési adókhoz, minél nagyobb a tétel, annál kevesebb a használat, tehát ez esetben a tanodáknak használata; már pedig az államnak inkább oda kell törekednie, hogy többen mint sem hogy kevesen tanuljanak; a

szükségletek fedezésére tehát — eltekintve magán intézetektől s egészen ritka esetektől — mindig más forrás is kell, s ez mint tudjuk, vagy alapítvány lehet, vagy pedig adó.

Ili nem habozunk az adót a legcélszerűbb iskola fenntartási eszköznek nyilvánítani.

Hogy tandíjak az iskolai célokat nem fedezik, tudjuk, s a hiányt kiegészíthető alapítványok, miután a közoktatási szükségletek s a tanodák száma jelenleg óriási mérvben növekednek, már nem lehetnek elégségesek. De ha lehetségesek volnának is, nem célszerűek s másrészt az újabb állami étellel ellenkezik bizonyos célra való kijelölése; az állam pénzügyi gazdasága e tekintetben mindig egyszerűbbé válik. Annyira van szükségünk ennyink van, ebbe pontosul össze a gazdaság, hogy aztán melyik bevételi forrásból fedeztetik valamely szükséglet, közömbös.

Ezenkívül az alapítványokból fenntartott intézetek majd nem kevésbé látszanak lenni valóságosan nyilvános intézetek mint sem mások.

A közoktatási szükségletek fedezésére végre tehát csak az adók maradnak, s helyesen is.

Hogy az adók aztán községi, kerületi, országos vagy tán testületi adók legyenek-e, az a tanodák nemétől függ.

Alsó fokú vagy néptanodák, miután csakis a helyi érdekek szolgálnak, legcélszerűbben az illető községek által tartatnak fenn. Igaz, hogy ez által a szegényebb és népesebb községek aránylag többet kénytelenek költeni. De másrészt ezen többlet inkább csak látszólagos, ha tekintetbe vesszük, hogy az ily rendszer mennyivel kevesebb kezelési költséget igényel, mintha minden az állam kezén menne át, s hogy utóbbi esetben valószínűleg csak az volna az eredmény, hogy az önkormányzat mellett aránylag kevesebbet költő községeknek állami kezes mellett szinte annyit kellene fizetniük, mint önkormányzat mellett a többi községeknek, melyeknek képtelenség esetében kerületi vagy országos segély is nyújtható.

Más kérdés hogy a községi első fokú iskolák valamennyi lakosnak, vagy pedig csupán csak a gyermekekkel bírók adójából tartassanak-e fenn, mely utóbbi mód vagyon szerinti tandíjhoz hasonlít, (ellentétben a fejszerinti tandíjjal) s az alsóbb fokú tanodáknál legigazságosnak látszik.

A tanodák — igaz, nemcsak az illető tanulók vagy szülei saját — hanem egyszersmind a nemzet összérdekében is működnek, s azért méltányos, hogy minden honpolgár járuljon költségeik fedezéséhez. Ez azonban nem zárja ki, hogy az arány különböző legyen, s igazságosan, mert inig a gyermekeit iskoláztatóra nézve mind az egyéni, mind az összérdek kerül szóba, a többi polgárokra nézve csak is az utóbbi.

S ezen szempontoknak megfelelő a megadóztatás, ha az alsóbb fokú tanodák fenntartására szükséges adók az iskolaköteles gyermekekkel bírók által fizettetnek. Hogyha azonban ezen költség egy bizonyos, a körülményektől függő mérvet meghalad, a méltányosság magával hozza, hogy ezen többlet fedezéséhez a többiek is járuljanak.

Közép- és főiskoláknál az adózás fentebbi megkülönböztetése lehetetlenség, s annyival is inkább mellőzhető, mivel az illető összegek a költségvetésekben — fájdalom — úgysis nagyon szerények szoktak lenni.

Mi a középtanodákat illeti, úgy azok rendesen az illető vidékek, tehát városok, kerületek által tartandók fenn, mert valamely vidék középtanodái rendesen az ottaniak által szoktak látogatni.

Itt most azon kérdés támad, hogy mennyiben igazolt az állam azon intézkedése, hogy egyes népesebb helyek a közönséges kötelező tanfolyamnál magasb iskolákat is tartsanak fenn *). Mint ezt például a magyar népiskolai törvény a felső nép- vagy a polgári tanodákra nézve teszi.

Mi itt azon nézetben vagyunk, hogy az állam ebbeli kényszerítése csak annyiban igazolható, mennyiben valószínű, hogy a városi lakosság maga elégséges ilyen intézet követe]hetőse, illetőleg a tanulók számának kiállítására.

Minden más esetben ily kényszer igazságtalan, mert így kisebb községek lakói, kik pedig a középtanodákat tetteleg nagy mérvben szokták használni, ezen használatban a nagyobb községek rovására ingyen részesülnek.

Hogy a nagyobb községek a köteles tan folyamat aránylag jobban tartozzanak berendezni, a viszonyok természetéből folyik. Így például nagyobb helységben már a gyermekek nagyobb számánál fogva, több tanító lesz szükséges. Általában e viszony úgy értelmezendő, hogy a lehetőleg legjobb állapot az elvi szabály, mely alól, hol a keresztülvitelt a viszonyok meg nem engedik, kivételek történnek.

A költségek tehát ez esetben úgy fedezendőek, hogy a szükséghez képest bizonyos számú község egyesítettik középtanoda fenntartására, mint ez Zürichben történik, hol minden Secundarschule-nak¹⁾ bizonyos kerület felel meg; vagy pedig egyszerűbben a kiadások a kerület, megye vagy tartomány által fedezhetőek.

Hogy középtanodákat sajátjukból fenntartó községek, mennyiben lehetnek kivéve a közös költséghez való járulás alól, a viszonyoktól függ.

Az egyetemek tekintetében csak annyit jegyezhetünk meg, hogy ezek fenntartására kötelezve csakis az állam lehet, egyrészt a költségek nagyságánál, másrészt az intézetek nemzeti s országos jellegénél fogva.

Hátra vannak még a szaktanodák, melyre nézve azon nézetből indulunk ki, hogy ha azok általános szükséglet pótlására hivatvák, fenntartásuk szinte az államot vagy politikai testületet illeti, különben pedig az illető szakoktatás körül érdekelteket, tehát eshetőleg a tanulókat.

6. §. Közigazgatás.

A tanügyi közigazgatás alatt az oktatási ügyek vezetésére, ellátására hivatott közegek szervezetét és csak az ezen közegek eljárására vonatkozó elvek összeségét értjük. Mi miután az utóbbi leginkább igen részletes, körülbelül csak tényleges intézkedésen alapuló kérdésekkel foglalkozhatnák, milyen a fegyelmi jog, mi-csoda módoszatokkal hajtandó végre az iskolákra! felügyelet s a t., — itt elégnek látjuk a különböző közegeket és céljukat röviden érinteni. Azon kérdésektől, melyek általános jellegűek, mint például a testületi vagy egyéni rendszer előnyei, hátrányai, az államszolgálat jogi természete s a t., itt eltekintünk.

Valamely állam közoktatási ügyének élén a minisztérium (néha más név alatt is) szokott állani. E minisztérium vagy kizárólag a közoktatási, illetőleg kultúrpolitikai teendőkkal foglalkozik, vagy pedig kisebb államokban más teendőkkal is, mely esetben a tanügy számára egy külön osztály szokott felállítani.

A legfelsőbb központi hatóság mellett mint tanácsadó testület újabb időben több helyütt közoktatási tanács állítatik fel, különböző osztályokkal a különböző tanodák számára, mely ha

¹⁾ L. Molnár f. i. h. 37. 1.

jól berendezve van, mint állandó szakértői testület igen hasznos lehet, de esetről esetre behívott enquétekkel is pótolható.

Mi a tanügyi hatóságokat illeti, úgy azok az újabb időkig a közönséges politikai közigazgatási hatóságok voltak. Csak nem régen ismertetett el annak szükségessége, hogy a tanügyi teendők, különösen a belső iskolai életre, illetőleg felügyeletre vonatkozó, a közönséges hatóságoktól elvétessenek s különös szakértő közegekre átruháztassanak.

Nagy szerepet játszik természetesen e kérdésnél az államnak a centralisatio vagy decentralisatio elve szerinti szervezete, továbbá az egyes részek netáni közjogi önállósága, mert az első esetben a különös közoktatási hatóságok felállításának elve inkább vihető keresztül, természetesen különbséggel az egyes közegek hatáskörére nézve, míg az utóbbi esetben a tanügyi hatóságok az illető vidék vagy ország politikai főnökében találják csúcsukat.

Egészen véve a tanügy terén is azon hatósági fokozat foglalhat helyet, mely a többi közigazgatási teendők terén, s mely tartományi, megyei, kerületi és községi hatóságokat különböztet meg, habár ezért nem szükséges, hogy mind a négyféle hatóság mindenütt meg is legyen.

A mi a tanügyi hatóságoknak az egyes tanintézetekre való befolyását illeti, úgy az a különböző intézetek neme szerint igen eltérő.

A főtanodák legjobban közvetlenül a központi kormány alatt állanak, s legfeljebb a tartományi helytartó alatt (t. i. a tartomány közjogi önállóságának esetében), — a középtanodák a népiskolákkal vagy közös kerületi (megyei) felügyeleti hatóság alatt állhatnak, vagy pedig, mi mind a tanodák különböző színvonalánál, mind a felügyelet szakértőségénél fogva ajánlhatóbb, néhány külön felügyeleti hatóság alatt.

A népiskolák végre kisebb kerületek szerint helyeztetnek egy felügyelőség alá, a felügyelőségek pedig — ha az ország nagyobb — azután több főfelügyeleti hatóság alatt lehetnek, mely közvetlenül a minisztérium alatt álljon, illetőleg mint tartományi hatóság működjék.

Mindezen hatóságok mellett lehetnek még kisebb vagy nagy hatáskörrel bíró képviseltek, melyek vagy közvetlenül választ-hatók, vagy pedig valamely más testület például megyei képvisel-let által rendeltethetnek ki.

Fontos szerepet játszanak még a kerületi s országos tanítógyülekezetek, mind az illetők tovább művelődésére, mind a hatóságoknak tanácssal való segélésére nézve, miért is a részvét sokszor kötelező szokott lenni. — Czélszerűnek találnám azonban, ha a tanítónők külön jönének össze, annyival is inkább, mert a tapasztalatok kicserélése így sikeresebb hatással volna ¹⁾.

Az egyes intézetek feletti felügyeletet illetőleg, úgy az állam költségén felállítottaknál a kerületi felügyeleti hatóságokat elégségeseknek találom, és különös közegeket minden egyes intézet számára (mint például Belgiában a felügyeleti tanács minden egyes középiskolánál) feleslegeseknek, mi pedig a nem állami nyilvános intézeteket illeti, úgy az ezekről gondoskodás a fenntartó alany belső szervezetétől függ, minden esetre legjobb, ha a közrészvétnék minél nagyobb tér engedtetik, s így az oktatásügy iránti buzgalom fokoztatik.

¹⁾ Az, hogy a tanítás mezején nők is alkalmazandók, mai nap bebizonyítani úgy hiszem, már fölösleges, mind az, hogy így a miveit nők nagy részének tisztességes kereset nyujtatik, mind pedig, hogy még paedagogia okoknál fogva is (különösen nagyobb) lányoknál, nők jobban működhetnek, most már majdnem általánosan a nőnem részére döntötte el a vitát.

MÁSODIK RÉSZ.

A néptanodák.

7. §. A néptanodák általában.

Néptanodák azon intézetek, melyeknek rendeltetése a mindenkire nézve nélkülözhetlen ismeretek megszerzését eszközölni, s a minden emberre nézve szükséges műveltséget megadni.

Ezekhez tartoznak tehát a szorosan vett népiskolák, valamint az úgynevezett elemi iskolák is. Régibb időkben e két fogalom azonos volt; mert a népiskolák világi tantárgyait csak az írás, olvasás és némi számolás képezték, tehát minden egyéb tudomány és műveltség elemei, habár másként ténylegesebb a nézet az írás-olvasást nem a műveltség elemeinek, hanem inkább alapjának tartani, mivel magában véve tulajdon képen még nem képeznek műveltséget vagy tudományt, hanem csak eszközt annak elsajátítására.

Az elemi iskolák fogalma sokkal tágabb mint a néptanodáké; mert ha igaz is, hogy a mai korban a népiskolákban a legfontosb tudományok elemei taníttatnak (nem szólva itt az írás-olvasásról), a népiskolák az elemi tanodák fogalmát mind e mellett ki nem merítik; mert a különböző tudományok elemei sokszor még a középtanodákban is taníttatnak, például a bölcsészeti s a t.

Leghatározottabban a népiskolák az ujabbkori tankötelezettség által különülnek el egyéb tanodáktól, s valósággal csakis a tankötelezettség mellett lehet szó arról, hogy a népiskolák tulajdonképeni rendeltetése t. i. az általában mindenkire nézve szükséges ismeretek, nélkülözhetlen műveltség terjesztése tünjék ki; mert míg számosan vannak, kik eme műveltséget nélkülözik, az elkerülhetlenül szükséges-féle kifejezés ellentmondást képez.

8. §. Szervezet.

A népiskoláknak, mint már tudjuk, célja a nélkülözhetlen ismeretek közlése és ily műveltség megadása. E mellett azonban a középtanodárai előkészítés is e helyen veendő figyelembe, inért a tantárgyak (a divó szervezet mellett is) nagy részt azonosak (az írás-olvasás s a számolás elemei) s nincs tárgy a *valóságos* előkészítő iskolákban, mely a népiskoláknak is nem volna szükséges tantárgya, a népiskolák az iskolai rendszerben a legelső helyet foglalják el, hasonlóan az előkészítő iskolák is, a tanulók kora egyenlő s a t.

S mind ennek dacára vannak, kik állítják, például Flashar (Schmidt Paed. encyclopoediájának Elementarschule cikkében), hogy a középtanodákba belépésre csak külön tanodák készíthetnek elő jól, minek vagy azt kellene bizonyítania, hogy a néptanoda a szokásos korig a rendszeren megkíván tató ismereteket nem tudja tanulóinak sajátjává tenni, mi azonban nem áll, vagy épen mit sem bizonyít.

Még nevésegebbé válik azonban a külön előkészítő tanodák iránti követelés, később azt találjuk, hogy mindennemű középtanoda számára külön előkészítő tanodák kívántainak meg.¹⁾ tehát külön a gymnasium, a reál, az úgy nevezett polgári tanodák, valamint természetesen a népiskola felsőbb osztályai számára is, s mint tantárgyak csak az Írás, olvasás, s némi számolás szerepelnek, mintha az a, b, c s az egyszeregy nem maradna mindig ugyanaz.

Ha máshol (például Würtembergben) az előkészítő iskolák és meghatározott irányú középtanodák közti határvonalat átlépi, s a kettő közti különbség elmosódik, úgy az ilyen beosztás és rendszer minden észszerűséget nélkülöz, mert szaktárgyakkal foglalkodtatja a tanulót oly korban, midőn a legkezdetlegesb műveltséget, ismeretet sem tette még sajátjává, a véletlennek játékaul dobja oda, mert a tehetség, hajlam még ki nem tudható, s végre

¹⁾ Dadurch wird auch dér Gedanke widerlegt, dass etwa die ganze Elementarschule (szerzőnél előkészítő tanoda) fiir allé Bernfskreise schon darum eine geineinát-haftliche sein könnte, oder müsste, weil sie ja aller Berufsbildnng vorangebe; — továbbá: Es Jiegt daher im Interessé jeder Ansta.lt des Gimnasinms, dér Realscliule und dér Volksschule, dass sie ibre Schiller in dér Richtung vorbereitet einpfange, welche die Berufsbildung min versorge soll. (Flashar i. h. 89. 1.)

politikai szempontból kiindulva, mert a különböző osztályok közti űrt csak még nagyobbá teszi ¹⁾).

Ezen röviden előadottakból következik, hogy a középtanodárai előkészítéshez külön tanodák nem csak hogy nem szükségesek, hanem hogy ellenkezőleg ily tanodák károsak is.

Más kérdés az, hogy a tanulók, kik a középtanodára átlépnek, erre csak is az írás-olvasás ismeretével bocsáttassanak-e, vagy pedig előbb az egész néptanodát tartozzanak-e elvégezni, s csak ezután léphessenek át a középtanodára, természetesen ez esetben megfelelő megrövidítésével a középtanodai tanfolyamnak.

Mi ez utóbbi mellett vagyunk, mint erről a középtanodánál szó leend, mert a tanuló zsenge életkora még a népiskolai paedagógiát szüikségli, s ő nem igen követheti még a középtanodai szükségképen magasabb felfogást. Ha pedig ezt mellőzni akarnék, csak a név különböztetné meg a tanodákat (mi tulajdonképen initem nyom), de nem lényege a felfogásnak és szervezetnek, mely a különböző tanodákat jellemzi.

Hogy hány évig tartson a népiskolai tanfolyam, igen bajosan határozható meg, mert a különböző országok, különböző vidékek viszonyai szerfelett elütök.

Tekintettel a műveit államokra, azt mondhatjuk, hogy a mai időben a népiskola 7—9 éven át tartó tanfolyamot igényel, mely időből 2—3 év az ismétlésre esik.

Mi tervünkben minimumnak hat éves mindennapi, s két éves ismétlő, bár nem mindennapi tanfolyamból indulunk ki. Hogy ha a viszonyok megengedik, sikeres!) és jobb, ha az ismétlési tanfolyam is mindennapi, természetes, csakhogy ez mindenütt ki nem vihető, részint nemzetgazdasági okokból, melyek a serdülőt kenyérkeresetre kényszerítik, részint a lakosoknak gyorsabb kifejlődése következtében, mint például Spanyolországban.

Hogy a leányok számára a tanfolyam megrövidíthető-e, megint leginkább a fejlődési viszonyoktól függ. Ott, hol a fejlődés gyorsabb általában, tehát a leányoknál különösen, ott a tanfolyam egy évvel tán megrövidíthető volna, ha ennek az igen sok helyen el nem kerülhető vegyes tanodák ellent nem állnának. Tettleg azonban a tanfolyam a leányok részére más vidékeken is szokott megrövidítettetni, mint például Badenben.

¹⁾ Elismerésre méltatva lön e nézet a németországi tanítók idej értekezetére is. L. Ungarischer Lloyd 121. sz.

Akármilyen bosszú legyen is azonban a tanfolyam, fosuly mindig arra fektetendő, hogy a tananyag a *rendes* tanfolyamban végeztessék el, s az ismétlési idő kizárólagosan az ismétlésre s a tárgyaknak némely esetleges kibővítésére fordíttassék. S pedig azért, mert különben a népoktatás egész sikere veszélyeztetik, miután a kilépők azon ismereteket, melyekre mindig szükségük van, hacsak igen sokszor nem ismételték, s ben nők úgy szólván vérré nem váltak, csakhamar elfelejtik. — Keveset de jól, ez legyen jelszava a népiskolának; az egész népnek csak korlátolt ismeretre van *szüksége*, de ezt aztán emberol tudja is.

Ezenfelül az iskolának *rendes* és ismétlő tanfolyamra való felosztása¹⁾ még a középtanodárai átlépés céljából is igen ajánlható, mert miután az összes tanfolyam elvégzése a tanulási időt úgyszólván a lehetlenségig hosszabitaná meg, de fölösleges is volna, mivel a középtanodai tanuló a tantárgyakkal úgy is bővebben és tovább foglalkozik; s így vagy azon elvet kellene feláldozni, hogy az illető a mindennapi *rendes* néptanodai tanfolyamot elvégezte legyen, mielőtt a középtanodára bocsáttatik, vagy pedig őt elmosásál be nem végzett tanfolyammal oda eresztetni, mi mindkettő épen nem ajánlható.²⁾

Ezen az általános műveltség szempontjából! követelményeken kívül az újabb időkben a népiskolák fel szoktak használtatni arra is, hogy azokban a tanulók leendő életpályára is némi — ha lehet gyakorlati — útmutatást nyerjenek, tehát a fiúk a mezei gazdaságban vagy valamely iparágban, a leányok a női munkákban.

Hogy a fiukra nézve az ilyen szakoktatás kötelező célszerűen nem igen lehet, belátható.

9. §. Tankötelezettség.³⁾

Tan vagy iskolalátogatási kötelezettség alatt az államlakosok azon kötelezettsége értetik, gyermekeiket egy meghatározott idő alatt az előirt oktatásban részesíteni.

¹⁾ Tényleg a felosztás már majdnem mindenütt el van fogadva, csakhogy nem a középtanodákrak tekintettel, kivéve Zürichet. V. ö. Molnár Aladár tanügyi tapasztalatait.

Vesd különben eziránt össze a középtanodákról szóló részi.

²⁾ A tankötelezettség általános kérdés ugyan, miután azonban gyakorlati megvalósítása a népiskolánál történik, jobbnak tartottam itt tárgyalni, mint az általános részben.

Vizsgáljuk meg, hogy van-e az államnak erre joga vagy nincs.¹⁾ A mai időben az emberi élet bizonyos műveltséget kíván meg, mely — mint szellemi táp — nélkül az ember társadalmi rendeltetését majdnem époly kevésbé érheti el, mint testi képességeinek kifejtése nélkül.

A szülők azon kötelessége, hogy gyermekeik testi fejlődéséről gondoskodjanak, vita tárgya már nem lehet. Hasonló azonban az eset a szellemi képességekkel is. Ezek az emberileg méltó léthez megkívántatnak s így a szülők kötelesek arról gondoskodni, hogy gyermekeik ezen lelki tehetségeit is fejlesszék, műveljék.

Hogy számos szülő ezt be fogja látni, s ennél fogva gyermekét megfelelő oktatásban részesíteni, nem szenved kétséget, de evvel be nem érheti. Az állam köteles tehát közbelépni, és az illető, legszentebb kötelességeiket elhanyagoló szülőt ezek teljesítésére szorítani, ha büntetéssel is. Ezzel meg van feelve egyszermind azon főállenokra, hogy a tankötelezettség a szülőknek gyermekeik fölötti jogát sértené. Mintha a gyermekek szülőik-tulajdonát képeznék!

Miután pedig minden egyes esetben természetesen a szükséges oktatás megállapítása, illetőleg megítélése lehetlen; de az emberi képesség bizonyos átlagának felvétele mellett fölösleges is, az elkerülhetlenül szükséges emberi műveltség fogalma a mindenhái viszonyok szerint megállapíttatik, s a szűk kötelezetnek gyermekeiket az így megállapított oktatásban részesíttetni. Akár nyilvános iskolában akár máshol és más módon mindegy, csak a cél el legyen érve.

Ezen cél, bármennyire legyen is kívánatos, hogy az államlakosok a lehetőleg legnagyobb műveltségben részesíttessenek — mégis nagyon távoli nem lehet. Követelni csak a szükségest lehet, csak azon műveltséget, azon ismereteket, melyek az emberi életben okvetlenül megkívántatnak. Többet követelni már az alsóbb és szegényebb néposztályok anyagi helyzete tiltja, mely sokakat már meglehetősen fiatal korukban kenyérkeresetre kényszerít, csakhogy e tekintetbeni túlegendékenység azért sem tanácsos, mert a szülők azon tudata, hogy gyermekeiket már legfiatalabb

¹ A rendszabály célszerűsége mellett valamit felhozni fölösleges volna.

éveikben fogják kenyérkeresetre felhasználhatni, nem keveset tett a nyugat-európai, és- különösen angol pauperismus teremtésére s a népességnek oly nagy túlszaporodására. Hogy mennyire terjedhet el ily viszonyok közt a durvaság, mennyire szenved és nyomatik el minden jobb, nemesebb érzet, bővebb bizonyítást nem szükségei.

Ellenkezőleg a szülőknek azon tudata, hogy gyermekeik életszükségleteiről hosszab ideig maguk kényszerülnének gondoskodni, hatalmas eszköz a netáni túlszaporodás veszélyeinek elhárítására.

Hogy mily időközre, hány évre terjesztessék a tankötelezettség, általában meghatározni lehetlen, s mi e tekintetben a fentebb mondottakra hivatkozhatunk.

Áttérhetünk most Rümelin a Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft 24. kötetében kifejtett azon javaslatára, hogy nem volna-e célszerű — különösen tekintettel a szegényebb néposztályokra — ha a tankötelezettség úgy módosíthatnák, hogy ennek egy bizonyos minimuma után a tanulónak megengedtetnék a mindennapi iskola tantárgyaiból vizsgát tenni, s ő ennek sikeres kiállítása után csak az ismétlő oktatásra köteleztetnék, s a tankötelezettség idejének maximuma csak akkor alkalmaztatnék, ha az említett vizsga éppen nem, vagy sikertelenül tétetnék le.

Elvi kifogásunk e javaslat ellen nincs; iskolai oktatás esetében azonban alkalmazhatósága csak a tulajdonképeni osztályzat nélkül levő vagy több évre terjedő osztályokkal bíró iskolákra van, milyenek azonban — bármily gyakoriak legyenek is — éppen nem ajánlhatók.

Rendes osztályokkal bíró iskoláknál azonban ez indítvány nem is alkalmazható, mert a tanulónak előbb mint meghatározott időben nincs is úgy szólván alkalma a tárgyakkal megismerkednie.

Legalkalmazhatóbb még e rendszer a házi oktatás esetében, habár ez által éppen csak gazdagabbaknak nyújthatnék előny s nem a szegényebbeknek. S még ezen látszólagos előny is megszűnik, ha tekintetbe vesszük, hogy a gazdagabbak gyermekei a felsőbb iskolára szoktak átmenni.

Helyén van itt még arról szólni, hogy ha a tanuló a meghatározott idő alatt az előirt tárgyakat sajátjává nem tette, mind

a mellett el bocsátandó-e? Mi itt különbséget teszünk a szerint mint az ismétlési iskola a rendes népiskolával egyenlő szorgalom-időnek örvend vagy nem. Első esetben a szükség esetében végre elég, ha az illető a tárgyakat csak az ismétlési iskola végéig sajátította el magának; ha pedig ekkoráig sem bírta, mint úgy szólván taníthatlan, az iskola látogatásra már nem kényszerítettetik; míg a másik esetben igenis javallandó az illetőt egy-két évvel tovább a rendes (mindennapi) iskola látogatására szorítani.

HARMADIK RÉSZ.

A középtanodák.

10. §. A középtanodákról általában.

Középtanodák általános címe alatt a gyakorlatban mindazon iskolák neveztetnek, melyek középszerű mérvet követnek, előadásaik tudományosságára nézve, tehát sem a legkezdetlegesebb ismeretek tanításával nem foglalkoznak, sem tudományt magasabb szempontból nem hirdetnek.

Ezen meghatározás a középtanodáknak egymástól végtelenül elütő szervezeténél fogva azonban csak megközelítő.

A középtanodák sorába tartoznak tehát mind azon tanodák, melyek a különböző országok szokása szerint gymnasiumok, reáliskolák, collegiumok, lyceumok, paedagogiumok, athenaeumok, cantoniskolák, polgári tanodák, felsőbb nép — sőt (néhol) főiskolák neve alatt fordulnak elő.

A különböző országok és szervezet szerint céljok is igen különbözők. Az egyik az egyetemre készít elő, a másik műegyetemre, megint harmadik az alsóbb középosztálynak inkább az ipari életben megkívántaié ismeretek tekintetébeni szükségleteit elégíti ki, s így tovább.

Eltelkenve azon alsóbb fokú intézetektől, melyek mint magasabb vagy folytatott népiskolák jelentkeznek, s így habár mindig tüzetes tekintettel a gyakorlati életre, mégis az általános műveltség betetőzésére hivatvák; a középiskolák legtöbb helyütt csak mint átmeneti fokozat jelentkeznek magasabb intézetekre,¹⁾

¹⁾ Mily elhibázott rendszer ez, arra már Beneke is utal, midőn például a gymnasiumokról azt mondja, hogy csak igen kevesen lépnek át a gymnasiumokról az egyetemre. (L. Paedag. II. 526. 1.). Ugyanezt mondja Schwarz Közoktatás reformjában.

tehát ha humanistikai irányúak, a régi nyelvekre fektetik a főszűlyt, az egyetemre — ha a természettudományok, mennyiségtan és rajz a főtantárgyak, tehát a reáliák, a műegyetemre.

Habár így az egész felsőbb általános műveltség eszméje úgy szólván illusoriussá válik is (miről később leendő szó) ezen kettős illetőleg hármás iránya a középtanodai ügynek mégis majdnem általánosan el van fogadva.

A nemhumanisztikai irány azonban csak az újabb kornak egyik vívmánya, melynek hosszas küzdelmek után sikerűit magának létet, polgárjogot szerezni.

Általában véve alig létezik kérdés, mely oly nem csak különböző, hanem homlok egyenest ellenkező megoldási kísérleteket tudna felmutatni, mint a középtanodák kérdése, s ha az összes politikában halmazát találjuk a legellentétebb nézeteknek, úgy a legvitásabb kérdések egyike mindenestre a középtanodai szervezet kérdése, különösen pedig az újabb, kevésbé a legújabb időben, s pedig azért, mert minden párt nézeteit mindenképen bebizonyítani törekedett s új védvek már alig hozhatók fel egyik részről is.

Legelkeseredettebb a tusa néhány évtized előtt volt, minek oka azonban abban rejlik, hogy az újabb irány hívei látván a régi rendszer hiányait, ezen rést ügyesen megtámadták s ezért természetesen a régi szervezet védői setn maradtak adósok a felellettel, s viszont meg az új rendszernek végletegeit támadták meg.

Midőn az első elkeseredettség lecsillapult, a különböző pártok belátván gyöngésüket, s hogy túlzás s egyoldalúság semmiben sem tanácsos, legkevésbé pedig a közoktatásügy terén, megkezdők egymást ha nem is épen érteni, de legalább méltányolni.

Mindazonáltal a csatazajnak ezen megszűnte, korántsem tekinthető békének, hanem csak fegyverszünetnek, mely mind addig tartand, míg ismét új eszmék a reformkérdést újból napirendre nem tűzik. Hogy általános új küzdelem a közel jövőben várható-e nehéz eldönteni.

A gyakorlati tanodái reform hazája eddig főleg Németország volt, daczára mindannak, mit különösen Angliában Locke s Franciaországban Rousseau, új eszmék terjesztése körül tőnek, s Németország leendő valószínűleg hivatva jövőben is a reform kísérleti telepe maradni, csak hogy a német siker után megbo-

csátható hiúság lehetne a létezőt legjobbnak tartani s minden új mozgalmat bűnnek, mint Franciaország tevé közizgatási rendszerével.

Mi fentebb bevezetésben a középtanodákat főleg a magasb általános műveltség megszerzésére szolgáló intézeteknek nyilvánítók, s ezen állításunkat most itt, e helyen bebizonyítani tartozunk.

A középtanodai szervezet kérdésében négy pártot vagy iskolát lehet különböztetni, úgymint a humanismus — a realismus — a közvetítők s az eclecticusok iskoláját. A Parlamentarismus analógiája szerint a humanismus a jobb oldalt képviseli, a realismus a balt, a közvetítő irány pedig a centrumot.

Nézzük az ellentéteket közelebből.

A humanismus conservativ a szó legszorosb értelmében, a fennlétező, sőt sokszor a múlt mellett küzd, mert azt hiszi, hogy miután rendszere jó volt valamikor, szükségképen most is az, s jó leend mindörökké. A nyers realismus, mint bizonyos részben a tabula rasa védője, a jelent inkább a jövőben, mint a múlt és jövő kapcsolatában találja.

A humanismus az alaki műveltségből indul ki, a realismus (mint közönségesen mondatni szokott), az anyagi műveltség eszméjéből.

A humanismus a positiv ismeretekre igen csekély gondot fordít, a fő a képesség kimivelése, mely célnak minden egyéb alárendelendő, s miután ezt csakis a classica nyelvek által gondolják elérhetőnek, innen a régi nyelvek túlsúlya.¹⁾ Egyedül ezek képesek üdvözíteni. *Extra philologiam classicam non datur salus.* Hivatkoznak azon örökké tartó becsre, melyek a classica nyelvek magukban rejtene, arra hogy az ifjú keblét, elméjét misem képes jobban nemesíteni, mint ama irodalmak ismerete sat.²⁾

A réaliskolák eleinte csak az életre szükséges tárgyakra szorítottak legelső felléptüknél (p. a Franké és Serolerféle inté-

¹⁾ Wir lehren Eins lateinisch und griechisch, mondja Lattmann „Über die Frage der Concentration“ című művének valamely helyén.

Hogy mindennek dacára mily csekély előképzést nyújtanak az egyetemen az orvosi vagy természettudományi tárgyakkal foglalkozók számára, mutatja például a bonni egyetem rász véleménye a német gymnasiumot végzetekről, kiknek tudatlansága az exact tudományokban minden behatóbb előadást tehetienné tesz. L. Kreysig; Über Realismus und Realschulen. 29. 1.

zetekben) a mai fogalomhoz képest úgyszólván továbbképző szakiskolák voltak, — míg később az általános műveltség eszméje is lábra kapott,¹⁾ s az általános műveltség tárgyai is (de csak szőkébb mérvben) részesítettek figyelemben. A fősúly azonban még mindig a gyakorlatban szükségesekre irányult. Innen az újabb nyelvek tanításának behozatala, de szinte főleg a gyakorlati elsajátítás, de nem a nyelvészet szempontjából, innen oly tárgyak behozatala, melyek csak a szakoktatás álláspontjából szükségesek, mint milyen az osztrák reáliskolai tanrendszerben az építészet, meg gépszerkeztan, innen egy szóval a mercantil jelleg.

A reál jelleggel bíró intézetek azonban mint már említém, megint igen különböző szervezetet mutatnak. Az egyik nem főleg átmeneti intézet gyanánt szolgál a magasabb technical tanodákra, a másik kizárólag a gyakorlati, ipari foglalkozásokra lépők számára áll fenn.²⁾

A közvetítő irány a gymnasiumokat és reáliskolákat vagy egészen összeakarja kapcsolni, de természetesen némi eltéréssel az egyik és másik irányban készülők számára,³⁾ vagy pedig úgy, hogy a gymnasiumok a classical nyelvek túlsúlya mellett a természettudományokat s a rajzot is meglehetősen mérvben tanítsák, a reáliskolák pedig az alaki műveltségnek azon engedményt tegyék, hogy a latin nyelvet a reáliskolába felvegyék.⁴⁾ Ezen nézetten alapú a reálgymnasium eszméje, habár azon reáliskolák, melyekben a latin nyelv kötelezett tantárgy, eddigi nevöket rendszeren

¹⁾ Lásd Spilleke Wesen der Bürgerschulen.

²⁾ Poroszországban így megkülönböztetik az I. vagy II. rendű reáliskola, s a felsőbb polgári iskola, minálunk a reál és polgári iskola.

³⁾ Ide tartoznak különösen a negyvenes évek végén a különböző német tanári gyűlések által megállapított tantervek.

⁴⁾ Legpraegnansabb kifejezésre ezen kibékülés a porosz 1857. középtanodai rendszabályban talált, melyben mondatik: Die Real- und höheren Bürgerschulen haben die Aufgabe eine wissenschaftliche Vorbildung für die höheren Berufsarten zu geben, zn denen akademische Studien nicht nöthig sind. Sie sind keine Fachschulen, sondern haben es wie das Gimnasium mit allgemeinen Bildungsmitteln zu thun. Zwischen Gimnasium und Realschule findet daher kein prinzipieller Gegensatz, sondern ein Verhältniss gegenseitiger Ergänzung statt. Sie theilen sich in die gemeinsame Aufgabe die Grundlagen der gesammten höheren Bildung für die Hauptrichtungen der verschiedenen Berufsarten zu gewahren.

megtartották is, például éjszaki Némethonban. Névszerinti reál gymnasium aránylag kevés van.

Az eclecticus irányról általánost természetesen nem mondhatni. A legújabb s tán túlmerész, kiválóbb rendszer Svarcé, ki a humanisztikai s reálrendszert, a természettudományoknak s tüzetesebben szólva a cosmicus tárgyakra humanisticája által akarja összegezgetni,¹⁾ és egészen sajátos tantervet ajánl.

A természettudományok nagyobb fejlődést csak a jelen században mutatnak, melynek felfedezései majdnem minden előbbi felfedezéssel együtt véve érnek fel, de azért a természettudományok mindenkor s pedig a legkitűnőbb férfiak által különös figyelemben részesültek az emberi műveltségre való hatásukban, így például már Plato a törvényekről! munkájában ismerő ezt el, s Verulami Baco monda, hogy a természettudományok köre minden tudomány anyjának tartandó.

Mi a most különböző pártoknak röviden ecsetelt érvelése után az eredmény? Áll-e hogy egyedül a gymnasiumok nyújtotta alaki műveltség úgynevezett szellemi gymnastica, melynek célja tanulásra tanítani, mely erre 8—10. évet vesz az ember életidejéből igénybe, s azon eredményre vezet, hogy az illető tanulja ugyan a múltat, de nem érti meg a jelent, — képesít mindenre s igazak azon vádak, melyeket Kreyszig reáliskolai idézett vádiratában a realismus taglalásánál a következőkbe foglalt össze: ..Abfall vom Geiste, Götzendienst des Stoffes, seines Besitzes und Genusses so sagen die Einen, Gottlosigkeit ist seine Mutter, Oberflächlichkeit seine Schwester, Gemeinheit und Entartung sind seine Kinder. Statt der Bildung erstrebt er einträgliche Kenntnisse, statt geistiger Kraft Besitz, die dem Aether zustrebende Seele lasst er im Schlamm ersticken. Seine Ehre ist der Erfolg seine Tugend ihn zu erringen. Was die Leute sagen, das ist sein Gewissen. So verödet ei die Kirche, den Staat, die Gesellschaft, und Aufgabe der Besseren ist es mit den Waffen des Ideals, des Geistes, der Humanität ihn zu bekämpfen.

¹⁾ Mind a görög latin igeragozásnál mind az áruisménél van valami magasabb tantárgy a mai nemzedéknek, t. i. a cosmicus a geológiai és az anthropologiai ismeretkör, melyeknek mozzanatai hasznosíthatók ugyan a gyakorlati életben is, de melyeknek elméletei hasonlíthatlanul több emberi méltóságot szoktak kifejtetni a tinta! emberben mind a görög, mind a latin név és igeragozásoknál. Svarcz i. h. 248. 1.

Vagyha ezen vádak alaptalanok, mennyiben veendő figyelembe a mai kornak iránya s elvitázhatlanul meglevő hasznossági hajlama?

Vagy ha egyik irány sem helyes, mindkettő túlzásokkal tele van, lehet-e azokat egymással véglegesen összeegyeztetni, kibékíteni vagy ha nem, van-e lehetőség új alapra fektetni a közélet tanodákat, — vagy ha mind ez nem lehetséges, nem legjobb-e a mostani dualismust megtartani s a kérdés megoldását a jövőre hagyni?

Vizsgáljuk meg legelőször a humanismust.¹⁾

Mindenek előtt megrovandónak tartjuk a képességnek illetőleg szellemi tehetségnek oly egyoldalú célját, az élet — pedig ez rendeltetése az embernek — tagadhatlanul positiv ismereteket is kíván meg, (e szó alatt nem a hivatásra alkalmazottakat értve). Bármily lángész legyen is valaki, bármily óriási félfogási képessége, ha arról mi őt környezi, mit sem tud, míveltnek *lehetne* tán mondani ama szó bölcsészeti értelmében, de értelmileg civilisálnak nem. Thales, Socrates és Cicero remekei voltak koruknak, ékei maradtak a tudománynak máig, s maradnak örökké, de azért senki sem fogja állítani, hogy akármelyik közülök megtudna felelni akkori tán páratlan míveltségi állapotával a mai kor kívánalmainak; pedig ha egyedül a félfogási képesség határozná, a fentebbet tagadni kellene.

De még a szorosán volt classica szellem, classica míveltség is tényleg csak ábránd, minden való nélkül. A philologia minden szörszálhasogatásával betanítják néhány szerző néhány művét s ez a classica míveltség.

A classica nyelvek íróinak befolyását, műveik ismeretének szükségességét mi sem tagadjuk, csak hogy mi a classica míveltséget nem a philológiában, hanem a mű tartalmában, nem a szóban keressük. Inkább több nemes gondolatot ismerjünk, ez által többet használunk az alaki míveltségnek, mintha csak egyet ismerünk s ezt nem bánom a la Hautt is.

¹⁾ Hogy fogalomzavarra ne adjunk alkalmat, mi a classica nyelvekre fektett tanrendszert megjelöljük ugyan e szokásos névvel, habár ez által koránt sem akarjuk elismerni, hogy a classica nyelvek tanrendszere s humanismus azonos fogalmak volnának.

Általában véve — s bár mennyire ellenkező legyen is igen soknak nézete — szerintünk a nyelvek, kivéve a nyelvészekre nézve nem cél, hanem eszköz. Az által hogy valaki több nyelvet tud, kevésbé azt lehet mondani, hogy többet tud, hanem inkább, hogy a mit tud, többféleképpen tudja. Hogy gyakorlati célok több nyelv tudását követelik, csak azt tanúsítja, hogy a nyelv eszközként szerepel.¹⁾

A fő mindig a gondolat marad. Azon mondata a görög bölcseknek, midőn ártatlanul elítéltetett s barátai e miatt bánkódtak, hogy akarjátok-e hogy mint bűnös ítéltessem el, bevési magát mindenki elméjébe, hat mindenki elméjére, lett legyen a nyelv, melyen azt hallotta, bármely.

Mi az elmeélesítést illeti, úgy az elme kimivelése végett, ma midőn a tudományok oly elágazók, terjedelmesek, nem kell már aggódnunk, több van már mint a mennyinek alapvonalai középtanodában helyet foglalhatnak, csak hogy a szokás ellenére más tárgyakra kell kiterjeszkedni, mint melyek szerepelni szoktak.²⁾ Itt van a történelem (ha nem mint chronologia szerepel, itt a természettudományok³⁾ csodáikkal, különösen a csillagászat szédlítő hatásával, a bölcsészet igazságai, a nemzetgazdaság, a statisztika, korunk eme vezértudományai, itt a jogtan elemei. A kinek elméje mindezen tudományok dacára nem lett eléggé élesítve, okozza önmagát, de ne a rendszert.

Nem tartok itt feleslegesnek néhány szót a jog és államtudományoknak a középtanodákban való tanítása ügyében.

Az ember a tanodákban tanul igen sokfélét, sokat oly tudományokból is, melyek *minden* tekintetben inkább fölöslegesek

¹⁾ Hogy több nyelv tanulása az ember ezen iránybani tehetségére fejlesztőleg hat, nem tagadható ugyan, csakhogy meggondolandó, hogy nem lehetne-e azon fáradsággal az anyanyelvre szorítkozva is kitünő eredményre jutni. Hogy mennyi érhető el ily formán, mutatják a görögök.

²⁾ Ha megedzhetjük emlékerejét — oly tételek megértésével s betanításával, melyek a kozmikus, közgazdászati és politikai ismeretkörbe képesek őt bevezetni, — minék gyötörjük őt holmi unalmas erkölcsan! paraenesisek, örökös mesék, hagyományos szó szaporítások ismételtetésével, betanításával. Svare: Közoktatásügyi reform. 203. l.

³⁾ „Sie könnte Grundlage neuer Bildung sein“ mondja Schleiermacher (Über Universitäten 58 l., S a mit ö akkor még csak mint lehetőséget állított fel, ma már félig el vau érve.

mint szükségesek. Csak egy tudománykör lett a legújabb időkig egészen figyelmen kívül hagyva, t. i. a jog- és államtudományok-é, pedig ezek éppen olyan nélkülözhetlenek, mint a többiek. Hogy nemzetgazdasági, statisztikai ismeretek korunkban mindenkire bármely körülmények közt szükségesek, elvitázhatlan. S ha nem is közvetlen egyéni hasznossági szempontból, azért mert az egész miveit világ sorsa a jelen s közel jövőben jórésben az e tudományok által eszközözendő eredményekben nyugszik, mert a míveltség nevének bitorlása csak, s nem míveltség a teljes tájékozhatatlanság e fontos tudományokban, azon törekvésekre nézve, melyek minden népet kiváló mérvben foglalkodtatnak,

Hasonló szükségességük a jogtudományok elemei is.

Mihelyt az ember szabad cselekvésre képes, folyvást jogok és köteleességek között él. Alkotmányos jogokat lehet s kell valakinek gyakorolni s fogalma sincs arról, hogy mik ezek.) Továbbá némi jártasság a jogban nem venné-e elejét sok viszálynak, perlekedésnek, sok törvényszegésnek s azon fűzfa politikának, mely ha egyszer tette határozza el magát, rendesen csak hibát ejt.

De egyébként tisztán pädagogiai szempontból Ítéelve, nem szükséges-e a míveltség fogalmára a jog is, nem kell-e a jogérzetet, s a köteleesség teljesítésére a hajlamot az illetőkben növelni; nem tanít-e döntőbben kölcsönös méltánylásra a nemzetgazdaságtan mint phrazisoknak beemléztetése, s nem tanít-e szerénységre a statisztika az által, hogy az ember akaratának parányiságát mutatja ki, másrészt nem buzdítja-e erélyre, kifejtván az ok és okozott közti kapcsolatban az emberi összakarát erejét.

A classicai nyelvekre alapított humanismus tehát célszerűtlen, egyoldalú s a mai kor igényeit többé ki nem elégítő, legalább szerintünk.

Átmehetünk most a realismusra (s pedig az azon értelemben volt realismusra, mely a hasznossági elven, a tantárgyak *ipari* alkalmazhatóságán alapul) s ezen irány fölött ítélnöket röviden azon megjegyzésbe foglalhatjuk össze, hogy miután mi a közép-

¹⁾ Szinte megfoghatlan ama tudatlanság, mely e tekintetben még míveltebb körökben is honol. Vagy nem satyra-e a választási jogra pesti kereskedőtől — mint velem megtörtént — hallani, hogy ő azt hitte, hogy a miniszterek az országgyűlés által három-három évre választatnak.

tanodákat első sorban az általános műveltség elsajátítására való intézeteknek tartjuk, ez pedig az alkalmazhatósági momentumot mint általában meg nem határozót, főtekintetre nem méltathatja, s a tudomány szellemi fennsége a kizárólagos hasznossági elvet ellenzi, az egyoldalú reálirány (jobban mondva hasznossági irány) a középtanodai rendszer alapjául szinte el nem fogadható.

11. §. Következmények.

Ha tehát mind a classicai nyelvek humanismusa, mind a szoros értelmű reálirány nem ajánlhatók, hogy az általános műveltségre (mai értelemben) alapítandó középtanodai rendszer kiindulási pontját képezzék, mi a következmény, s mely irány követendő?

Hint több megjegyzésünkől is már kiviláglik, mi a jelenkor kívánalmainak megfelelő rendszer alapját a nyelveken kívüli tudományokban találjuk, tehát egyrészt az elvont reál vagy helyesebben szólva exact tudományok humanismusában, másrészt pedig a társadalmi tudományok körében.¹⁾²⁾

Az, hogy a fentebb társadalmi névvel jelölt tárgyak a középtanodai tanulók felfogását túlhaladnák, nem áll, ha a módszer helyes, és szem előtt tartjuk Molnár Aladár szavait (Gazdasági népoktatás 111. 1.) hogy csak tudni kell nem csupán praelegálni, hanem tanítani is.

De a gyakorlatban is azt látjuk, hogy ezen tudományok a középtanodákba — lassan ugyan — behozatnak. így a kereskedelmi iskolákban (melyek a párizsi és anversi kivételével mindenütt középiskolák) a nemzetgazdaságban kötelezett tantárgy, hasonlóan a német-alföldi felső polgári tanodákban is (ennek köszöni létét Kiehl jeles, bárnem igen könnyű tankönyve) s honi polgári iskoláinkban is a statisztika, meg a jog elemei rendes tárgyként szerepelnek.

Említettek után most azon kérdés foglal helyet, hogy miután a nyelvek leginkább gyakorlati célokból veendő fel a tanrendszerbe, egy vagy többféle középtanoda állíttassék-e föl. Vagy is hogy az általános műveltség eszméjének megtartása mellett

¹⁾ Ezen collectiv név alá foglalva, bár nem tökéletesen helyes is, a történelmi bölcsészeti jog, s államtudományi tantárgyakat.

Sajtságos tanrendszerünkről később szólunk.

külön tanodák állíttassanak-e föl azok számára, kik csupán csak azt akarják maguknak elsajátítani, s megint külön tanodák mind az egyetemre, mind a reáljellegű főtanodára átlépők számára; vagy pedig hogy valamennyi irány egy intézetben nyerjen-e oktatást.

Többféle tanoda ellen azt találjuk felhozandónak, hogy azon korban, midőn a gyermekek a középtanodába kerülnek, rendesen maguk a szülők sem tudják még, hogy gyermekeik birnak-e képességgel vagy sem magasabb műveltségre, kevésbé pedig, hogy majdan micsoda pályára fognak lépni; igen sokan nem is tudhatják még, hogy mihez van gyermeküknek hajlama, s hajlamának kifejlődésére kénytelenek várakozni. Ebből következik, 1. hogy az átlépés felsőbb tanodára ne legyen kötve nagyon fiatal életkorhoz, s illetőleg a magas műveltségre való lépés egy alsóbb fokot választottra nézve több életév elvesztésének kényszerúsége által tilalmozva, — 2. hogy az életpályára való elhatározás lehetőleg oly korban történjék, midőn az illető már maga is érettebb észszel bir, és szülői is könnyebben s a nélkül, hogy gyermekük életboldogságát kockáztatnák, őt pályára szánhatják.

Mi az egy- vagy többféleségét illeti a középtanodáknak, úgy az általános felsőbb műveltség megszerzésére egy elégséges volna, sőt az is lehetséges, hogy a valamennyi főtanodára szükséges előképzés is megszereztessek. Más kérdés azonban az ilyen majdnem végtelen fogalmu tanintézetnek célszerűsége s pedig kettős szempontból. Arra nézve t. i. ki (mint a legtöbbször történik) a középtanoda bevégezte után azonnal gyakorlati életbe lép át, (bármely pályán) főtanodára való előképzés egyáltalában fölösleges, s arra nézve, ki az egyetemre iparkodik, a műszaki előképzés és viszont.

A középtanodai szervezet egészében azonban még az által is bonyolódik, hogy olyanokról is kell gondoskodni, kik a népiskolai műveltségnél nagyobbakat akarnak maguknak elsajátítani, de mégsem a szorosb értelmű magas általános műveltséget. —

Ezen a nép- és valóságos középtanodák közt helyet foglaló intézetektől eltekintve, melyekről később leendő szó, állapítsuk most meg a középtanodáknak véleményünk szerint legcélszerűbb szervezetét.

Az előbb említett két feltételből kiindulva, legjobbnak látszik, ha

1. a középtanodába a belépés ne azonnal a lehetőség, azaz az írás-olvasás tudása után történik, hanem a gyermek előbb más tárgyakkal is megismerkedik, hogy aztán a körülmények szerint vagy középtanodába lépjen, vagy pedig befejezett oktatást nyerjen. Ezen időhatár a II. szakaszban előadottak szerint a rendes népiskolai tanfolyam bevégezte után esik.

Azon lehető ellenvetésre, hogy a népiskoláknak a körülmények okozta s el nem kerülhető változó és sokszor szegényes berendezésénél fogva, a tanulók nagy része még is csak az írás-olvasás tudásával lépne a középtanodákba, azon megjegyzésem van, hogy a kellő előképzés biztosítása eleretik az által is, ha a középtanodai belépésre föltételül teljesen berendezett népiskolának látogatása tűzetik ki. Ez által a középtanodai igények vannak kielégítve, a tanulók, habár tán átlépési szándokkal adattak is a teljesb népiskolába, s ezen szándék abban marad, mégis teljes, befejezett ismeretkörre tettek szert, melyet megszilárdítani — azután mint közönségesen — megint az ismétlő iskolának dolga.

2. a középtanodákban az általános műveltségre szükséges tárgyak lehetőleg a tanfolyam elején taníttatnak, a szakképzésre vtdó tudományok pedig a tanfolyam későbbi éveiben.

A középtanodai tanfolyamnak nézetem szerint tehát következő szerkezettel kellene bírnia:

A növendék (a mint tudjuk) a rendes népiskola elvégezte után belépven (tehát körülbelül 12. évében) mintegy 16. életévig az általános műveltségre szükséges tudományokat sajátítaná el, erre pedig 2—3 éven át az egyetemre s illetőleg műegyetemre szükséges előképzést, mi mellett még az általános műveltségi tárgyakat szilárdítaná meg, mely célra azok számára is, kik tanulmányaikat a középtanodával befejezni akarják, s főtanodára nem szándékoznak, tanfolyam volna rendezendő.

Mint a függelékben látható tantervből kitűnik, én a felsőbb általános műveltségre szükséges igényeket meglehetősen magasra szabtam, s gyakorlati szempontból különösen az élő nyelvek terén meglehetősen sokat követelek. De a jelennek s még inkább a közelebbi jövőnek követelményeit tartva szem előtt, mind az általános tudás, mind a szak- előképzés tekintetéből nem másíthattam tantervemet.

E mellett azonban szükségképen a középtanodai rendszerben még azok számára is kellett gondoskodni, kik mint említők, a

népiskolainál magasabb ismeretkört akarnak maguknak elsajátítani.

Ezek ismét kétfélék, t. i. olyanok, kikre nézve különösen valamennyi culturnyelv tudása nem szükséges, hanem kiknek elég, ha anyanyelvükön kívül még egyet tanulnak, bár minden többiben az általános műveltség színvonalán kell, hogy álljanak, — s másodszer olyanok, kik az általános műveltség terén is szerényebb igényeket akarnak kielégíteni.

Az elsőkre nézve elég, ha a középtanodát a nyelvekben) könnyítés mellett elvégezhetik, melyek helyett a gyakorlati életre szükséges tárgyakat tanulhatnának.

A második sorban említettek számára kevesebb tanévből (tehát például kettőből) álló tanfolyam rendezendő be.

Fentebbiek alapvonalai a középtanodák számára való teremnek. Számos pont lesz benne mi igen soknak nem fogna tetszeni, mi túlságosnak, gyakorlatlannak fogna hívatni. Bármennyire tiszteljem azonban az ellen nézeteket, még is nem lehetett mást tennem, mint meggyőződésemet követni. Nem árt néha merészebb reformokat is megpéldíteni.

Hogy reformra az összes mivolt világban a középtanodai szervezet terén szükség van, általában el van ismerve, hogy minél jobban terjed el a tudományok felső köreibben a munka megosztás elve, annál inkább kell a középtanodát egységesíteni, nem szenved kétséget, hacsak minden magasb szempontot, a műveltség fogalmát feláldozni nem akarjuk. Megkísérlettem tehát a kérdést, megoldani s hogy az elv kimondása mellett a gyakorlati lehetőséget is kimutassam, a függelékben a tantervet is ide mellékeltem.

A helyes középtanodai rendszer azonban nem csak paedagogiai, hanem még politikai szempontból is fontos. Ennek hibás és fájdalom divatozó szervezete mellett keletkezik nagy csoportja a pályát tévesztetteknek, kiket szüleik jó szerencsére valamely irányban taníttatni kénytelenek voltak, míg végre kisült, hogy az illetőnek nem a követett, hanem az ellenkező irányhoz virít hajlama, de akkor már késő volt; annyi év árán újra nem lehetett kezdeni; folytatja tehát pályáját az illető, és válik azzá, mi a társadalomra legveszélyesb, — válik magával, a világgal elégedetlen emberré, s növeli sokszor a szellemi proletariátus számát.

A középtanoda egységét még az ajánlja hogy így minden jelentékenyebb lehetne ilyent felállítani, s a szülők nem volnának kénytelenek gyermekeiket messze, idegen helyre adni, mi nagyban a családi élet lazítására igen erős s káros befolyást gyakorol.

12. §. A középtanodai szakoktatás.

Eddig a középtanodáknak csak az általános műveltségre s a főtanodáikrai előképzésre vonatkozó hivatásáról volt szó, mi legfontosb feladatuk is. Mindazonáltal a gyakorlati életben a szakoktatás alsóbb foka szinte igényekkel lép fel, melyeket (az általános műveltség igényeinek kielégítése mellett) mellőzni nem lehet.

Megjegyzendő, hogy e kifejezés alatt nem a *közvetlenül* a gyakorlatra. előkészítő oktatást értjük, milyen például az úgynevezett továbbképző földmives és iparos iskolákbeli, melyeknek növendékei munkások, hanem az oly iskolákbanit, melyek a középosztályt valamely szakkal, de nem a legmagasb álláspont szerint ismertetik meg.

A szakoktatás igen sok anyagot szolgáltat ugyan a feldolgozásra, mert a hivatás igen sokféle. S épen azért kell itt — (elméleti szempontból kiindulva) az általános viszonyokra szorítkozni, s azon foglalkozásokat érinteni, melyek mindenütt előfordulnak, t. i. a mezőgazdasági s kereskedelmi szakokat.

Az általános kérdések azok, hogy t. i. milyen általános műveltség kívántassék meg a belépőktől, hogy a tárgyak külön folyamban, vagy pedig a többi tárgyakkal együtt taníttassanak-e.

Legjobb mindenesetre, ha a tanfolyam úgy rendeztetik, hogy azt az illető tanulók, a többi tárgyakkal együtt hallgathassák,²⁾ de egyszersmind azok is használhassák, kik csak szakpályára akarnak készülni.

Mi a belépést illeti, úgy arra nézve, ki a tárgyat a középtanodában tanulja, természetesen ennek szabályai lesznek döntők, a többire nézve azonban, legalább a legsóbb fokú középtanoda tökéletes elvégzése kívántassék meg, s pedig azért, mert a műveltség s tudomány terjesztésére legkárosb befolyással volna,

¹⁾ Ez s a reálirány irány rosszallja nem ellenkezik egymással, mert ezen oktatásban a felsőbb műveltségre törekvők úgysem részesülnek, s mert az alkalmazott tanok csak a többiek *mellett* vannak, de ezeket nem helyettesítik.

²⁾ L. fentebb.

ha az illetőtől csakis elemi ismeretet kívánnánk meg, s továbbá méltányos is, és a tanulóknak csak saját érdekében fekszik, ha bizonyos szakképzést, mely neki a közép osztályokban jelöl ki helyet, csak elegendő általános műveltség kimutatása mellett tehet sajátjává.¹⁾

13. §. Képezdek.

A középtanodákhoz szoktak soroltatni s azért sokszor ezek közt tárgyalatni a tanító képezdek is (habár másként a népiskolai szervezetnek képezik kiegészítő részét) mivel tantárgyaik legnagyobb része (eltekintve a paedagogiától) a középtanodai tárgyakal ugyanazonos.

S ez okozza, hogy mi a tanítóképezdek jelenleg divatozó rendszerét elhibáztatnak tartjuk. A mi a középtanodáé, adjuk meg neki, s a középtanodából kilépett tanítójelöltet utasítsuk valamely csak a paedagogiai ismeretek megszerzésére szolgáló intézetbe, de ezek aztán már nem középtanodák, hanem inkább tán főtanodák, mert megkezdhetősökre már érettebb kor kívánatuk meg, s a középtanoda elvégzése.

Mindazonáltal mivel egész természetük még nem felel meg a főtanodának, a tanító képezdekről itt szólnunk, habár az egész mondandó röviden fentebbi megjegyzésünkbe foglalható össze.²⁾

Mi azon ellenvetést illeti, hogy csak seminariumok és ösztöndíjak mellett nyerhetni elég számmal tanerőket, úgy mi sem áll útjában annak, hogy azok, kik magukat bizonyos évi iskolai szolgálatra kötelezik, teszem 14. évektől fogva, ellátásban akár bennlakás akár pénzbeli segély mellett részesíttessenek.

14. §. Vizsgák.

Átme gyünk most a vizsgákra, és különösen az úgy nevezett érettségi vizsgákra. Ezen intézménynek ép úgy mint számos fény és árnyoldala, úgy számos védelmezője és ellensége van.

¹⁾ Vesd össze e kérdésre nézve Molnár A. „Mezőgazdasági szakoktatás“ cziinü művét.

²⁾ Mi a belépésre! feltételeiket tüzetesen illeti, úgy igen kívánatos volna ugyan, hogy a tanítójelöltek a középtanodát egész terjedelmében végeznék el; de a szerény kilátások mellett, melyek ezen pályán nyílnak, tán megengedhető volna ha a felsőbb középiskola elvégzése elengedtetnék azon esetben, ha a jelölt az alsóbb fokot *kiváló* eredménnyel végezte.

Az utóbbiak közül különösen megemlítendő Grimm¹⁾, kinek nézete szerint az egyetemi tanulás és tanítás az érettségi vizsgák fennállását épen nem szükségesli, mert a ki nem képes az egyetemi előadásokat követni, tulajdonítsa magának a következményeket, s mert a tudomány lényegével ellenkezik bárkit is a tudomány csarnokaiból kitiltani, mi mellett sokszor megtörténik, hogy abban, ki a középtanodából kilépése után nemérettnek ítéltetett volna, egyedül az egyetemi légkör a szellemet bámulatosan fejleszti.

Mások az érettség megítélését (igaz főtekintettel a német viszonyokra) a tanári kar által vizsga nélkül akarják eszközölni, arra támaszkodván, hogy azok, kik az ifjúval annyi ideig foglalkoztak, őt tanították, csak legjobban fogják tudni, hogy képes-e az egyetemre átmenni vagy nem. Ezen nézet követőéhez tartoznak Jákob²⁾, Lübker³⁾, Heiland⁴⁾.

Mi az elsőket illeti, úgy Roth⁵⁾ jórészen megfelelt ugyan nekik, azt mondván, hogy az egyetemi tanulás legkritkább esetben öncél, hanem csak eszköz, s így miután az államvizsgáknál az érettségi vizsga tárgyaiban való jártasságnak is meg kellene kívántatnia, úgy a bizonytalanság még kínzóbb és sikeretlenség esetében a hatás csak még sújtóbb volna.

De ha ettől eltekintünk is, nem változnék-e meg így az egyetemek jellege, hivatása, s nem válnának-e gyűlhelyévé olyanoknak, kiknek egyetemeken semmi keresni valójuk nincs, nem volna-e a sors határozatának elhalasztása által igen számos arra indítva, hogy — magát érettnek tartva — éveket és pénzt áldozzon oly célra, melyet el nem érhet.

A ki valóban a tudomány kedvéért megy egyetemre, annak hacsak némileg mívelt is, az út mint rendkívüli hallgató mindig nyitva áll; de ezek száma mindig kevés, a többiekre nézve pedig, kik a kilátásban levő előnyök kedvéért látogatják az egyetemet, kik számára az leginkább fennáll, teljesen méltányos azon követelés, hogy az illető a szükséges előképzést kimutassa. Hogy erre vizsga kívántatik-e meg, ezzel főleg a második pont alatti írók

1) „Ueber Schule, Universität, Akademie“ című beszédében.

2) Jakob in seinem Leben und Wirken Classentöl.

3) Prot. Monatsblätter 1863. Augustusi füzet.

4) Múzel folyó iratában 1849. 305. l.

5) Gymnasialpaedagogik. 248. l.

foglalkoznak, csakhogy nagyon is az alaki műveltség szempontjából kell kiindulniok, mert az anyagi műveltség csak némi ügyelőmbe vétele mellett lehetlen az érettséget vizsga nélkül kipuhatólni akarni.

Hogy az érettség fogalma az észtehetségeknek bizonyos mérvű kifejltségét nélkülözhetlenné teszi, ki merné ezt tagadni. De hogy a mai korban a pozitív tudományoknak is kívántatik meg bizonyos mennyisége, szinte elvitázhatlan követelmény.

S ha most az elsőre nézve a *lehetőséget* a vizsga elejtésére fel is tesszük, a pozitív tudományok mennyisége iránt csak is a vizsga adhat felvilágosítást.

De még az észtehetség fejlettségének megbirálásánál is *cél-szerűnek* a tanári kar pusztá véleményadását épen nem tarthatjuk, mert először a tanár és tanuló közti viszony nem mindig olyan hosszú, hogy amaz ennek tehetségeit *biztosan* megítélhetné, hisz hányszor nem kénytelen a tanuló más intézetre átmenni, s változik a tanári kar egy része; másodsor mert így a lehető visszaéléseknek, a netáni előítéleteknek igen tág tere nyílnék, a tanulóra kedvezőtlen Ítélet esetében a részreliajláság vádja a tanárookra nehezülne, és sokszor csakugyan igazságtalanság követtetetnének el, mert hiányzanék az „audiatur et altera pars.“

Azon vád, mintha az érettségi vizsga csak azon eredménynyel bírna, hogy a jelölt csak a vizsgának, de nem az életnek fog iparkodni tanulni, tekintetbe nem vehető; mert ebből — ha következetesek akarnánk maradni — az következnek, hogy minden vizsga káros hatású, mit állítani még is csak nagyon furcsa volna.

Nézzük most, mennyiben igazolt, szükséges vagy pedig fölösleges az intézmény. Hogy az illetők csak vizsga, és pedig sikeresen letett vizsga után léphetnek egyik osztályból a másikba, körülbelül mindenütt meg is van (kivéve Franciaországban, hol csupán csak az alsóbb csoportból a felsőbbe való átmeneteinél tétetik le vizsga).

A ki tehát a legfelsőbb osztályba lép, arról tudjuk, hogy mind azt, mi a többi osztályokban tanítottott, megtanulta; miből következnek, hogy ha a legfelsőbb osztályból is tesz le vizsgát a tanuló az illető tanodának minden tárgyában eléggé jártas. És elméletileg ez helyes is. Egészen más azonban a gyakorlat tanácsa, de mely megint az iskolák tantervé szerint különböző. Azon tár-

gyakra nézve ugyan, melyek az előbbi időkben tanultakat folyton folyvást a későbbi időkben is szükségük, s melyekhez a nyelvek és mennyiségtan tartoznak, a tanterv különböző volta aránylag csekély befolyással van, de egészen más a viszony azon tárgyaknál, melyeknél az emlékezetnek jutott a főszerep, itt ugyanis más mint az ismétlés és megint csak ismétlés nem segíthet arra nézve, hogy a tanultak az iskola elhagyása után is legalább némileg megmaradjanak. Repetitio est mater studiorum. ¹⁾²⁾

S itt legtöbb, mondjuk minden a tanterviül függ. Ha ugyanis a tantárgyak sorra elvégeztetnek, a vizsgára betaníthatnak, a következő évben egészen . abban hagyatnak s a tanmenet egészen más tárgyra tér át, akkor ne csodálkozzunk, ha a kilépők minden netáni kitűnő előmenetel s vizsgálati eredmény dacára is, félév múlva mit sem tudnak. A hiba nem őket, hanem a rendszert terheli. Magán szorgalom melletti ismétlésre hánynak van kedve, és ha ez meg volna is, egyiknek sincs ideje. Mai nap a tanfolyamok annyira túl vannak terhelve, hogy szabad idő már nem marad. Ha tehát ismétlés a tantervben elő nem fordul, úgy a tanulás csak vizsga-parádé, de nem felel meg azon céljának, hogy a végzett *tudjon* is valamit, e szót valódi értelmében véve.

E hiba az alaki műveltség rendszerének szüleménye. Ha a tanuló 24 órával a vizsga után minden elfelejtett is, nem tesz semmit. A tanulás elme-tágítási gépezet, mely működött s feladatának eleget tett. Miután azonban mi a tanulás egyik főcéljául az ismeret terjesztést is tekintjük, úgy a vizsgáknál is ezen célra kell kiváló tekintettel lennünk.

Mi tehát azt mondjuk, hogy attól, ki valamely tanfolyamot bevégeztet, meglehet sőt meg is *kell* kívánni, hogy a tanultakat akkor, midőn az iskolát elhagyja — midőn tehát a tanoda hivatásának eleget tett, őt a megfelelő ismeretekkel felszerelvén, s midőn a tanuló tanulásának végcélja t. i. az ismeretek elsajátítása jó kérdésbe — kimutassa; s pedig annyival is inkább, miután

¹⁾ Ha tehát Svarcz „Magyar író külföldön“ című munkájában közzé tett tantervében a csillagászatot az első négy középtanodai évben (50—60. lapnyi terjedelem mellett) *nyolcszor* ismételti, s a felső négy középtanodai év mindegyikében (valamivel nagyobb terjedelemben) megint taníttatja, úgy biztos sikerre számíthat.

²⁾ Hogy oly vizsga, mely csak egy pár tárgyat ránt elő (különösen szempon-tunkból) ki nem elégitő természetes, s hogy csakis az alaki műveltség előtérbe lép-tetése mellett foglalhat helyet, szinte.

legtöbbre nézve a tudományyali foglalkozás, mindenkire nézve azonban a tudományok legnagyobb részéveli foglalkozás szűnik meg jövőben.

Mi tehát elvben az érettségi vagy illetőleg végvizsgálat mellett vagyunk; de azon álláspontunk által igazolt különbséggel, hogy az mostani hazard jellegétől megfosztassék, az az a tanulóknak már a tanterv által a tárgyaknak lehetőleg maradandó ismerete szereztessék meg s pedig a legfelsőbb osztályokig vitt folyvást! ismétlés által, minek következtében a vizsga mintegy az utolsó évnek szabályszerű vizsgálója jelentkeznék, melynek sikeres letétele természetes előföltét további tanulásra, tehát az összes középtanoda elvégezte után, a főtanodai átlépesre.

Más kérdés, hogy ki vegyen részt a vizsgákon. Erre nézve négy viszony lehetséges; t. i. a vizsgáló bizottmányt képzik

1. a tanárok,
2. álladalmilag kirendelt más biztosok,
3. az 1., 2. alatt említettek vegyesen, minek alfaját képezi, ha
4. a kormány csak küldött által van képviselve.

S ez utolsó pont kényszerít — mielőtt tovább mehetnénk, azt nézni, hogy a kormány gyakoroljon-e befolyást a végvizsgákra.¹⁾

Mi minden kétely nélkül erre igenlőn válaszolunk s pedig az eljárás egyformaságának fenntartása, másodsor netáni visszaélések meggátlása végett.

Különösen ez utóbbi érv azonban sokaknak épen nincs Ínyére, s azt a tanári kar elleni bizalmatlanságnak, a fölötti gyámkodásnak nevezik s találón. Mi is annak tartjuk, de mind a mellett szükséges intézménynek, mert akadályozólag csak akkor hatna az intézet tanári karára, ha ezek rendellenesen járnának el, s ilyeneket meggátolni a kormány az összerdekből kötelezve vau.

De azért ezen beavatkozhatna nem bizalmatlanság az egyes irányában, nem gyámkodás az egyes fölött. Ha minden ellenörködés személyes sértés volna, akkor a pénztárnok is becsületsértési pert indíthatna, mert hisz főnöke melléje ellenört rendelt, tehát tőle lopást lehetségesnek vél, s így közvetetten tolvajnak gondolja.

S miután így a kormány részéről gyakorlandó befolyást nem csak igazoltnak, hanem szükségesnek is tartjuk, áttérhetünk arra, hogy a vizsgálati bizottmányt ki képezze.

¹⁾ Hogy erre joga van, azt hisszük legalább — kérdés alá sem jöhet.

Mi a tanárokat ezen hivatalban éppen nem helyesíthetőknek tartjuk; mert ha a szakképzettség másoknál meg is van, a paedagógia gyakorlat majdnem egyedül csak is a tanároknál lelhető, eltekintve attól, hogy elég szakképzettséggel bíró s a kormányrendelkezhetésére álló egyén a tanárokon kívül úgylis alig találkozhatók, s azon kevés, ki szakképzettséggel bír, s még kevesebb, ki paedagogiai képességgel, mint a kormány kirendeltje úgylis fog szükségeltetni.

15. §. Nőtanodák.

Legelső kérdés itt az, hogy ilyen intézetek közöltségen, tehát az állam, vagy megyék s a t. részéről felállítandók-e? Némelyek ezt fölöslegesnek, vagy legalább csak igen szűk határon belül igazoltnak tartják, azon elvből indulva ki, hogy a szegényebb sorsnak számára a népiskolák s legfeljebb néhány inkább jótékonyági intézet jellegével bíró felsőbb tanintézet elégséges; a vagyonosakra nézve pedig jobb, ha leányaikat otthon tanítatják.

Bármennyire legyünk mi is hívei a házi oktatásnak, különösen a nőnemnél, mégis a tényleges viszonyok figyelembe mellett lehetlen másként nyilatkoznunk, mint úgy, hogy miután a középosztályok legnagyobb része a házi oktatás költségeit vagy éppen nem bírná meg, vagy csak a legnagyobb erőfeszítéssel, s kérdéses, hogy általános házi oktatás mellett elegendő tanerő találkoznék-e, leányok számára közélettanodák ép úgy állítandók fel, mint fiúk számára.

A leánytanodák szervezeténél azonban igen nagy nehézségek merülnek fel.

Egyrészt t. i. a nőnemnek első sorban tekintetbe veendő házi rendeltetése, másodsor pedig a netáni kenyérkeresetre való előkészítés.¹⁾

Első pillanatra e kérdés megoldása igen egyszerűnek tetszik, hisz mi sem könnyebb, mint az általános műveltség mellett (mint

¹⁾ Ezen két feladat némileg ellenkezik ugyan egymással, mert az önálló kenyérkereset rendszeren a házi hivatás feláldozásával jár. Mintán azonban tényleg igen sokan a művelt nők közül is kenyérkeresetre utalvák, nem lehetett mást tennünk, mint ezt figyelembe venni.

Dacára ennek azonban az önálló kenyérkeresetet mégis inkább kivételnek vagyunk hajlandók tartani.

a fiúk számára való tanodáknál) a (nem igen sok félreágzó) élet-pályák számára külön tanfolyamokat rendezni. S ez első pillanatra áll is.

De mi máskép, magasabb szempontból fogjuk fel a női közep-tanodák hivatását.

Ha már az iskolák feladata oktatni és nevelni, úgy ez még inkább áll a női iskoláknál, a nőnemnél a kedély sokkal erősebb lévén, mint a finemnél, és sokkal fontosabb is.

Azonfelül épen jelenleg e szempont az, mely lehetőleg figyelmet érdemel, szemben a mindjobban mutatkozó általános ferde törekvéssel s a szükséggel saját kereset után élni, mely utóbbi a civilisatio egyik árnyoldalaként jelentkezik.

A női tanodák egyik főhivatása a leányt nővé nevelni. Valamint nincs visszataszítóbb, mint nőies férfin, úgy viszont alig van — mint férfiút játszani akaró nő.

E mellett azonban mind ethikai mind nemzetgazdasági szempontból, habár a dolog természeténél fogva inkább fenntartási mint előállítási irányban¹⁾ felette fontos, hogy a társadalmi mérélyként jelentkező s mindinkább elharapódzó felfogás a női hivatásról gyökeresen megingattassék s kiirtassék.

S ezen felfogás főleg abban áll, hogy a nőnem családi hivatása — a semmit nem tevés, illetőleg az élvezetben találtatik.

A finemnél szerencsésen már azon állásponton vagyunk, hogy dolgozni már nem szégyen, hanem erkölcsi kötelesség, mely alól socialis állás és vagyon fel nem mentenek. A nőnemnél azonban az ellenkező tapasztalható. Mellőzve természetesen azokat, kiket anyagi körülményeik irányoznak, a nőnem hivatásától a házban mind inkább eltávolíttatik s azon álnézet ver gyökeret, mintha a műveltség fogalma azt hozná magával, hogy a regény olvasáson s táncon kívül valamivel foglalkozni nem illik.

Hogy ezen állítás nem túlzás, bizonyítja a mindennapi tapasztalat.

¹⁾ L. különben Schatt'le nemzetgazdaságtanának 367. lapját, hol ezeket mondja: „Auch die Frau bezieht nicht lediglich abgeleites Einkommen, ihr wird nur vergolten, was sie in der Kindererziehung der ganzen bürgerlichen Gesellschaft durch hingebungsvolle Wirthschaftlichkeit leistet. Der Gatte . . . ist nur der Zahlmeister der bürgerlichen Gesellschaft. Freilich in Luxus vergailte Weiber, jetzt so zahlreich, beziehen kein ursprüngliches Einkommen und sind markzehrende Drohnen im Bienenkörbe des ges. Systems menschlicher Wirthschaft.“

Az említett korból a társadalmat kigyógyítani, az tehát a mindig fennmaradó műveltség terjesztése s a kenyérkeresetre való előkészület mellett a női középtanodáknak ez idő szerinti rendeltetése.

Mily szervezetet adjunk azonban a női középtanodáknak?

Hogy a dívó szervezet nem célszerű, világos, s nem gondolunk igazságtalanok lenni, ha a kérdéses baj egyik okát az elhibázott nőtanodai rendszerben keressük, melynek célja csak *szellemi* idomítás, s mely főbüszkeségét küldíszben és minden a családi körülményektől eltávolításban keresi, mi később csak nehezen tehető jóvá,¹⁾ s mely a növendékeket külsőleg úgy tanítja, mintha valamennyien tudósok akarnának lenni, s mindamellet leg többnyire egy pár francia mondaton kívül csak szellemi úrt eredményez, s elkényeztetett üvegházi növényeket neve] főleg benlakás esetében.²⁾

Mi az általános műveltséget illeti, úgy valami különös megjegyezni valónk nincsen. Hogy a középtanodai tanfolyam befejezett ismeretkört nyújtson, itt még természetesebb mint a fiúintézetknél, miután a nőnem műveltségét e tanodákban befejezni szokta s a főtanodáikra át lépés elő nem fordul.³⁾ Legalább hála az égnek, rendesen nem, mert az itt ott felmerülő főtanodai hallgatónok eddig még igen csekély arányban jelentkeznek. Azon tárgyak, melyek a fiuknál a főtanodába lépésre szükségesek, a leányoknál tehát természetesen elesnek. Eltekintve attól, hogy még nagyon kétes, vajjon nem célszerűbb-e a főtanodai hallgatónok intézményét megakadályozni, nem pedig elősegíteni.

Sokkal nehezebb azonban a cél megvalósítása, mely — tökéletesen világos, csak az uralkodóvá vált nézet megváltoztával érettik el.

¹⁾ Helyesen mondja Flaschar Schmidt IV/425 1. „Ist einmal dem jungen Mädchen bis zum 15. oder 1(5. Jahre die häusliche Pflicht als solche ganz erlassen, oder ganz fremd geliebt, so ist sehr die Frage, ob sie zu derselben noch die rechte Freudigkeit und das rechte Geschick von der Schulbank heimbringen werde.“

²⁾ So wird systematisch der Keim für das häusliche Leben getötet, mondja a n. i. in. 897 1. s Mme Guizottal, und werden viele junge Mädchen durch die Pension in eine Welt geworfen, wo alles nur dazu dienen kann, sie mit derjenigen Welt, die einst ihre Heimat werden soll, auf immer zu entzweien.

³⁾ Helyesíthető kivételt csak a tanítónői pályára netán szüksége magasabb kiképzés képez.

Miután azonban a cél üdvösnek fel van ismerve, a nehézségtől nem szabad visszariadni, hanem iparkodni azt telhetőleg legalább megközelíteni. Erre pedig hathatni az iskolákban uralkodó szellem által, mely megint a tanítónő képző intézetekben uralkodóból származván, a személyzet *fölötte gondos* megválasztását teszi szükségessé, másodszor az által, ha a tanodákban a női foglalkozási kör is illő méltánylásban részesül. Az épebb életnézetű vidékeken, például Helvetia német vidékein az újabb időkben e téren nevezetes haladás mutatkozik.

Ez utóbbi tekintetben igen jótékony hatással bírhatnak a nyilvános nőnevelők, hol a szükséges női foglalkozások mindenikében való gyakorlatra elég alkalom kínálkozik, s részben a jellem kellő iránybani fejlesztésére is.

Ha némelyek tán attól tartanak, hogy ily szellemű intézetek nem igen fognak látogattni, úgy erre válaszunk az, hogy bizonyos számú intézet már eleve fogna fennállhatni, s hogy azon számos egyéb előnyél fogva, melyet ily intézetek a magánosok által fenntartottakhoz képest nyújthatnak, (mint a nagyobb szilárdság az összes működésre nézve s a nagyobb olcsóság) számuk nem sokára tetemesen növekednék, mert a helyes utóvégre még is csak elismerésre talál.

Mi a harmadik s utolsó szempontot illeti, t. i. az önálló kenyérkeresetre való előképzést, úgy mint olyan foglalkozás mely különös iskolai előképzést igényelne, csak a kereskedelmi szak (főleg az irodai teendők) s a tanítónői pálya marad, mely kettőre nézve azonban különös megjegyezni valónk nincsen, a tanodák-nál erre nézve mondottak itt is alkalmazhatók lévén.

NEGYEDIK RÉSZ.

A főtanodák.

16. §. A főtanodákról általában.

Főtanodáknak — mint említők — azok neveztetnek, melyeknek rendeltetése a tudományt egész kiterjedésében mindenoldalulag és legmagasabb álláspontja szerint terjeszteni. A franciák példájára ezen tanodákat harmadlagos tanodáknak is nevezhetni; mert azonkívül hogy működésük, tudományosságukra nézve a harmadik fokon vannak, a felvételre rendszeren (t. i. a rendszeres hallgatói minőségre) az elvégzett középtanoda kívántatik meg.

A mi az elnevezést illeti, úgy egyformaság az egyes miveit népek és nemzetek közt még nem foglalt helyet; s az egyes intézetek hol egyetemek, hol akadémiák, hol atlienaeumok, hol épen főtanodák címét viselik, mint például a németországi egyetemek, a magyar jogakadémiák, a német-alföldi atlienaeumok s a legközelebb életbe léptetett bécsi Hochschule für Bodenkultur.

Miután azonban természetesen nem a név dönt, hanem a tanodák *szervezete* és berendezése, a tanításnak szelleme s a tanoda állása az illető állam közoktatási rendszerében, mindezt minden egyes államban, sőt sokszor egyes intézetnél külön kell szemügyre venni, mielőtt valamely tanoda főiskolai jellegére következtetni lehet.

Vegyük például az angol egyetemeket, úgy azokat a kizárólagos elmefejlesztésztési berendezésnél, a classical nyelvek elsajátítására vonatkozó iránynál fogva, s mivel a tanuló hogy szaktudományokat is tehessen magáévá, az egyetemből! kilépése után más — körülbelül főtanodai jelleggel bíró — intézetekre mint például valamely orvosi tanodára vagy a gyakorlatra megy,

főtanodáknak alig mondhatni, hanem inkább a másodlagos oktatás valamely sajátzerű felsőbb nemének, vagy tán inkább böi észzeti facultásoknak, illetőleg philologiai seminariumoknak.

Így továbbá a pesti kereskedelmi akadémia csak középtanoda, míg a bécsi kereskedelmi akadémia, vagy hazai jogakademiáink főtanodák; a belga athenaeumok közép- a német alföldiek (legalább elvileg) főtanodák; a Kaufmännische Hochschule Gorában csak középtanoda, a bécsi Hochschule für Bodenkultur pedig valóságos főtanoda.

Általában véve a főtanodákat két részre lehet osztani, t. i. olyanokra, melyek a tudománynak mint ilyennek való terjesztésére hivatvák, s olyanokra, melyeknek hivatása bizonyos gyakorlati cél vagy hivatás kedvéért tanítani.

Az első irány képviselői a tulajdonképeni egyetemnek, az utóbbié pedig a kereskedelmi, s más felsőbb szakintézetek.

Ha ezen általános megkülönböztetést közelebbről szemléljük, úgy azt mondhatni, hogy a tudományos főtanodák a tudományt a természet s belső összefüggés szerint elkülönítve terjesztik, p. az állami életre, a természetre vonatkozó részek szerint, míg a szaktanodák inkább különböző tudomány-körökből egyes részeket kiszakítanak, mint az illető előkészítetése épen megkívánja.

Így valamely a bírói vagy ügyvédi hivatásra *előkészítő* tanoda a jog és államtudományok egyes részeivel, különösen a tényleges jogokkal beérhetné, — vagy a technikai tanoda, természettudományi, matematikai, nemzetgazdasági s jogi tanoknak az életcél szükségletei követelte részeit nyújtja hallgatóinak, vagy több nyelvvel ismerteti meg azokat, de nem a természettudományokkal, mint ilyenekkel s egész körzetükben sat.

Kérdés támadhat most, hogy valamely önálló tudomány kar, legyen neve bármilyen, micsoda állást foglal el.

Ha azon elméletileg tökéletesen helyes nézetből indulunk ki, hogy a tudomány egységes, úgy nem habozhatunk kimondani, hogy ilyen kar elszigetelve lévén, s így legalább külsőleg többé kevésbé az egyoldalúságra utalva — inkább szaktanoda jellegével látszik bírni, ha azonban más oldalról meg azt tekintjük, hogy habár tudomány *elméletileg* csak egy van, annak egyes körei egymástól még is menynyire elágazók, hogy *gyakorlatban* már egy köre is a tudományoknak (vegyük pékiául akár a jog s államtudományokat akár a természettudományokat) oly igen

változatos anyagot és annyi tudományokat rejt magában, s végre hogy az emberi elmének korlátoltsága következtében a tudományok (eltekintve természetesen a régi időktől, midőn az egyes tudományoknak még csak csirái voltak meg) csakis egyes körzetük szerint műveltethetnek, abban lehet megállapodni, hogy a mennyiben valamely egyes tudománykar *tökéletesen* berendezve s ellátva van, az mégis a tudományos főiskolákhoz számítandó.

Megjegyzendő, hogy a tökéletes berendezés itt még azt is foglalja magában, hogy az illető segédtudományok, melyek más tudománykörhöz tartoznak s így a több körre és karra oszló egyetemeken más karban adatnak elő, szinte képviselve legyenek, tehát például jog és államtudományi karok el legyenek látva külön tanszékekkel azon tudományok számára is, melyek az összefüggés tekintetéből célszerűek, mint például a bölcsészet és történelem számára.

Hogy a — hol lehet — valamennyi kar egymással összefüggésben, tehát egyetem jobb, helyesebb és czélszerűbb, kétséget nem szenved. A legjobb mindig az marad, s a kérdés itt csak az, hogy ha a tökéletes el nem érhető, a lehetséges kielégítő-e. Mert lehetnek esetek, midőn egyes karok felállítása el nem kerülhető szükség. így például kis szövetséges államokban, melyek egyenként csekélyebbek mind népség, mind anyagi erő tekintetében, minden esetre sokkal jobb, ha minden állam, joga különböző lévén a többi állam jogától, jól rendezett, kitűnő tanerőkkel birójog s államtudományi kart állít fel — a többi egyetemes jellegű s költséges karok azonban vagy a nagyobb államok által, vagy pedig közös költségen tartatnak fen — mintha minden állam minden erőlködése mellett szegényesen berendezett egyetemen bir. Mennyire válhatik szükségessé a jelenkori fölötte nagy költségek következtében még *létező* egyetemenk egyesítése illetőleg megszüntetése is, megmutatja Mohi Politikája 2-ik kötetében, de egyszersmind azt is, mily nehéz ennek keresztül vitele. Legnagyobb mindenestre s nem alaptalan féltékenység az, hogy az országos jog, más államban levő, bár közkieltségen fenntartott egyetemen háttérbe szoríthatnék.

Ily nagy vagy kisebb városban jobb-e az ily intézetek felállítása, vitás.

A nagy városok mellett a nagy szellemi sűrűlódás lehetősége, a kis városok mellett a tanuló tekintetéből az olcsóbb élet s a

rendesen épebb erkölcsi viszonyok szólnak. Ha valamely országban több egyetem van, legjobb mindenesetre, ha mind nagyobb mind kisebb városban történik az elhelyezés.

17. §. Belső szervezet.

A főtanodák belső szervezeténél főleg következő kérdések veendő vizsgálat alá: t. i. az egész intézetek és ezek osztályainak, az egyes tanároknak valamint a hallgatóságnak jogai és kötelességei; a tanárok kinevezése s a kormánynak az intézetre való befolyása; végre a tanrendszer.

Mi az intézeteknek, s miután régebben csak egyetemek léteztek, az egyetemek helyzetét illeti, úgy azok rógenten majdnem valódi tudományos statust in statu képeztek, testületi s többé kevésbé terjedt igazságszolgáltatási joggal bírtak hozzátartozóik irányában.

Újabb időkben az idők szelleme a nivellirozás felé hajolván, az egyetemi kiváltságok megszűntek, habár belső tekintélyük természetesen ez által épen nem szenvedett, s a valódi tudomány soha több vagy általánosb elismerésben nem részesült.

Mindazonáltal, hogy a tudomány minden külbefolyástól megóvassék, az egyetemek még mindig aránylag nagy önállóságnak örvendenek.

Megjegyzendő, hogy midőn a valódi egyetemeket akarjuk jellemezni, a német egyetemeket tartjuk szem előtt, ép úgy mint például az alkotmányos monarchiának híve Angliát meg Belgiát tekint mintaképének.

Legelső joga az egyetemeknek az, hogy képviselőtüket saját maguk által választott tagjaikra ruházzák, hogy tehát a tudósok valódi köztársaságát képezik, melynek élén a rendesen évenként más más karból választatni szokott előjárója az egyetemennek a rector áll, kit kötelességei teljesítésében az egyes karoknak képviselőiből álló testület segít, míg az egyes karok élén egy annak tagjai által szinte évenként választott előjáró — a decan — áll, ki mellett a kar tanárainak testületé működik.

Ezek által az intézeteknek a kormánytól vagy esetleg egyéb fenntartóitól a tudomány érdekében oly szükséges függetlensége fölötté becses biztosítékot nyer, és hivatlanok beavatkozása távol tartatik.

18. §. Tanítási szabadság.

Mi az egyes tanárok jogait illeti, úgy a legfőbb az, hogy fel kell jogosítva lenniük a reájok ruházott tárgyat úgy előadni, mint azt legjobbnak tartják, nem pedig valamely előre nekik kijelölt tankönyv vagy rendszer szerint¹⁾2), s ezen joga a tanároknak, vagyis a tanítási szabadság az alább érintendő tanulási szabadsággal, mely két fogalom együtt véve a tanszabadságot képezi, azon sarkpontja az egyetemeknek, mely körül egész létök forog.

A tanítási szabadság t. i. azon egyedüli mód, mely megfelel a tudomány méltóságának, mely lehetségessé teszi a tudomány valódi továbbvitelét a tanárok által.

Ugyan is ki volna képesebb megbírálni, hogyan, minő elvek szerint kelljen valamely tudományt előadni, mint maga a tanár? S ha többen ugyanazon tárgyat különböző felfogás szerint adják elő, ki lehet köztük bíró? Továbbá lehet-e feltenni, hogy igazi tudóshoz, pedig ilyennek kell főtanodat tanárnak lennie, illő meggyőződésével ellenkező tanokat hirdetni, igazságnak azt mit hamisnak tart, és ferde felfogásnak azt, mit igaznak tart? Nem fog-e a tudomány mivelése, haladása roppant mérvben akadályoztatni, nem fognak-e, hogy ezen kifejezéssel éljek — tudományi kövületek keletkezni, ha újabb felfogástól a hirdetés lehetősége elzáratik?

Hogy az irodalmi tevékenység — legalább ott, hol sajtószabadság van — megmarad, igaz, de a ki tudja, hogy mily arány szokott lenni tankönyvül használt és más mű elterjedtsége közt, fogja egyszersmind azt is tudni, mily befolyást gyakorol ezen körülmény az eszmék uralkodására, eltekintve az előszónak termé-

¹⁾ Hogy oly intézeteknél, melyek valamely felekezet vagy párt által alapítottak, az alapítás célja határozza meg a tanítás irányát (mint például a leweni egyetemenél) igaz, de kivétel. Kérdéses azonban, hogy ily intézet valóban tudományos főtanedának mondható-e mindig?

²⁾ Egyetlen egy kivételt lehet itt igazolni, t. i. hogy az adandó órák számának minimuma meg Jegyen határozva s, hogy a tárgyakból ne csak egyes szakaszok adassanak elő (bármily szükséges is ez azok számára, kik egyes tárgyakkal tüzetesen foglalkoznak, s bár mennyire elutasíthatlan követelmény a tudomány legmagasabb nézpontjából kiindulva), hanem, hogy a tárgyak oly terjedelemben is adassanak elő, mely lehetségessé teszi, hogy a hallgató az előirt időben valamennyi szükséges tudományt valóban hallgathassa is, mi mellett egyes tárgyaknak kiválóbb mivelése az egyesek részéről még mindig lehetséges.

szetes nyomatékától s a lehetlenségtől, hogy valaki könyvben is mást meg a cathedrán is mást mondhasson s, hogy így a tanár irodalmi működése majdnem egészen meggátol tátik.

A tudománynak sűrűlódásra van szüksége, hogy fényében ragyoghassák, s azért az, ki meggyőződését védi, minden erejét fogja megfeszíteni, állításának igazolására, különösen ha ugyanazon intézeten más, tán homlokegyenest ellenkező nézetű tanár is működik.

Ezért a tanítási szabadságnak folyamánya a magántanári intézmény, azaz, hogy mindenki, a ki a törvényben meghatározott feltételeknek eleget tesz, a jogot nyerve előadni. Ily feltételek a) az illető tudománykörnek, s b) az illető szaknak ismerete, valamint a tanítási képesség. Ezen intézmény az egyedüli mód jó tanárok nyerhetésére. Először, mert a pálya mindenkinek nyitva van s így sok a jelentkező; másodsor, mert így lehetséges a legtöbb tanárt, mielőtt kineveztetik, tökéletesen megismerni, mi különben lehetlen; s főleg ezen intézménynek köszönik jelentőségüket a német egyetemek.

A bírálatnak legtöbb esetben lehetlensége, továbbá az egyoldalúság elhárításának célja — hogy az, ki valamely tárggyal tüzetesen foglalkozik, erejét a vélemények harcában megedze — az előadásoknak a túlszárnyaltatástóli tartás következtébeni jelesb volta, és sokszor a hallgatóknak nagy száma is elutasíthatja« követelménynyé teszük tehát, hogy a főtanodákon legalább a főtárgyak több tanár által adassanak elő¹⁾.

Ha egyrészt megkívánjuk, hogy a tanár hivatásában, a tudomány terjesztésében minden hivatlan befolyástól ment legyen is, más részt meg természetesen, hogy a tanárnak kiváltságot adni akármit beszélni, vagy tanszékét pártoskodásra felhasználni, vagy épen az állam fennállása ellen izgatni nem lehet. Itt már megszűnik a tudomány követelménye s kezdődik az államnak önfentartási joga.

¹⁾ A tanszabadsággal együtt szokott jární a tanpénznek óraszám szerinti fizetése és felosztása is. Ez intézmény ellen fel szokás hozni, hogy így a tárgy természeténél kevesebb hallgatóra számítható tanárok felette egyenlőtlenül díjaztatnak az egyéb tárgyak előadóihoz képest. Más részt igaz a versenyre való buzdításra sikeresen hat e mód, s a magántanári intézmény csakis így válik lehetségessé. Középut s tán legjobbb mód volna (természetesen a tanárok jobb díjazása mellett), ha azon előadások után, melyekre a tanár *kötelezve* van, a tandíj fej szerint osztatnék fel a tanárok közt.

Nincs ugyanis veszedelmesb mint hamis állítást az igazság jogtalanságot a jog, — bünt az erény köpenye alá rejteni, épúgy mint a legnagyobb zsarnokság az, mely állítólag a szabadság fenntartására gyakoroltatik.

Ha tehát valaki ilyen veszélyes tanokat terjesztene tanszékeről, azt el nem tűrni az államnak nem csak joga, hanem kötelessége is.

Hogy azonban ürügy és valóság közt a kellő határ megtarthassák, hogy minden önkénykedésnek útja telhetőleg elzárás-sók, megint különös elővigyázati rendszabály szükséges.

A kormányra, legalább egészen sajtóságos és alig gondolható esetektől eltekintve, — midőn a jus eminens alkalmazásának szüksége minden melléktekintet felett áll — az elmozdítás! jogot ruházni nem lehet, mert ez annyi volna, mint a tanítási szabadságnak megsemmítése.

Legjobb mód, ha ilyen esetek számára részben tanárok, részben más részrehajlatlan, köztisztelőben álló férfiakból, kik egyszersmind *szakértők* legyenek, esküdtszék képeztetik

Mi a tanárok kinevezését illeti, úgy erre nézve két rendszer létezik, t. i. a kinevezési és a megliivási. Az elsőnél a tanári szék mint valamely közönséges hivatali állomás, rendesen az intézet meghallgatása mellett, betöltetik; a másodiknál az intézet (vagy pedig a kormány) részéről a legalkalmasnak ítélt férfiúhoz felhívás intézhetik, hogy akarja-e az illető tanszéket elfogadni.

Mi a fizetést illeti, úgy az első esetben az egyszer mindenkorra meg van állapítva, a másodikban azonban rendesen a meg-egyeztéstől függ, s legfeljebb minimuma szokott meghatározva lenni, mint p. Ausztriában.

A kinevezési rendszer természetesen leginkább ott lehet honos, hol valamennyi egyetem az állam kezében van²⁾, tehát más egyetemek versenytől nem tarthatni; míg a meghívás csak ott szokott divatozni, hol vagy valamennyi egyetem nincs az állam kezében, vagy pedig mint Németországban van, a nemzet több államra oszlik.

¹⁾ Mely nézet a pesti egyetemre vonatkozó eddigi törvényjavaslatban is némi eltéréssel előfordul.

²⁾ Kivételesen és szó szerinti értelemben, itt is történhetik meghívás, csak hogy a feltételek már előre meg lévén határozva, csak az egyszerű el- vagy el nem fogadás lehet kérdéses.

Mi nem tétovázunk a meghívás mellett nyilatkozni, s pedig azért, mert a legkitünőbb egyenek csak így biztosíthatnak a fő tanodáknak.

Ha ugyanis valamely tanszék betöltendő, az intézet az egész nemzet szakemberei közt választhat, megkínálhat olyas valakit is, ki különben tán nem is folyamodott volna, nem akarva magát a folyamodás különbféle esélyeinek kitenni, vagy talán nem is szándékozva tanári pályára lépni; míg felszólíttatván, a benne helyzeti bizalomnak enged, s az intézet sokkal kitünőbb emberre tesz szert, mint ha a jelentkezők körére lett volna utalva.

Megemlítendőnek tartjuk itt, hogy a főtanoda fenntartóinak még saját érdekükben is áll, ha a tanárok úgy díjaztatnak, mint azt helyzetük s a tudomány érdeke megkívánja; csak az élhetvén ugyanis a tudománynak, ki nyugodtan és gond nélkül élhet, s nem kénytelen megélhetése okából tanári székét csak mellékfoglalkozásnak tekinteni s erejét szerfelett másra forgácsolni. — S ha találkozik is egy egy, ki bár szegényes fizetés mellett a tudományoknak szentelné életét, úgy legnagyobb méltánytalanság volna ebből nyereséget huzni akarni.

Hogy a valódi meghívási rendszer mellett a fizetés a meghivandónak kitünőségével legjobban összhangzatba hozható igaz; csakhogy néha túlságos követelések is fordulhatnak elő, mi ott, hol az állomással változhatlan fizetés van egybekötve, természetesen elő nem fordulhat.

Oly tudományokra nézve, melyeknek gyakorlati iizése bővebb jövedelmet szokott nyújtani, például az ügyvédség, orvosi hivatás, mérnökség, sokszor azon eset fog beállani, hogy az állam valamivel többet lesz kénytelen egyeseknek fizetni, hogy kitünőbb erőkre tegyen szert. Tagadhatlanul csak akkor, ha sok alkalmas egyén nem található ¹⁾ ²⁾).

Át kell most térnünk arra, hogy a tanárok bizonyos évek múlva, vagy pedig csak erőik fogyatkozása esetében tétessenek-e

1) Rendszeresen ez ugyan nem igen szokott történni, a kitünő erők majdnem mindig ritkák, s helyesen mondja a főtanoda! tanárságnál erről szólva Kautz (Politika 319. l.) „Mi miután nem mindennapi jelenség, egy-kétezer forintnyi államfizetvénynyel, meg valami fényes címmel illőleg nincsen megjutalmazva, főleg ha még azt is tekintetbe vesszük, mennyi szellemi s anyagi áldozattal, mekkora önmegtadással, sőt életet és egészséget kockáztató fáradsalmakkal van e pálya összekötve.“

2) Hogy a magántanárok fizetésben részesüljenek-e, vitás. Általánosan, a tudományos függetlenség megóvása tekintetéből, nem helyeselhetjük. Oly esetekben azon

nyugalomba s itt előnyösbnek az első mód kínálkozik, ha az évek száma nemtúlrovid; mert az illető tanár azért még mindig adhat elő, s a későbbi nemzedék szakfőrfúira nézve a buzdítás magát ama kitűnő állásra érdemesíteni, minden esetre ilyenrei kilátás mellett nagyobb, mint különben volna.

19. §. Tanulási szabadság.

Tanulási szabadság alatt azon jogát értjük a hallgatónak, hogy tanulása ideje alatt bármely tárgyat, bármikor és bárkitől hallgathat. In praxi a hallgatóságnak nagy része — fájdalom — a tanulási szabadság alatt azt is szokta érteni, semmit sem tanulni.

Ha azon elvből indulunk ki, hogy annak módja, miképen szerzi meg valaki ismeretét közömbös, hogy miután kényszer egyetembei belépésre nincs, mindenki azt tanulhatja s úgy mint akarja, s hogy ha általában nem akar kijelentett szándéka dacára tanulni, az az ő dolga; akkor természetesen nem csak a tanulási, hanem a nemtanulási szabadság mellett kellene nyilatkozni, mihez még tagadhatlanul azon nagy érv is járul, hogy a tudomány méltósága minden kényszer mellőzését kívánja és, hogy az egyéni hajlam, képesség és szükséglet különböfelescgenél fogva a tanulás rendszerét mindenki legjobban maga állapíthatja meg saját magának.

Hogy ezen érveket valamint az ellenérveket jobban méltányolhassuk, minden esetre legelőször azon különböfeleségre utalni, mely rendes, rendkívüli, önálló és nem önálló hallgató közt van.

Hogy⁷ rendkívüli hallgató, ki semmi mást nem akar, mint bizonyos tárgyakat hallgatni, azon tudományokat hallgathatja, melyeket akar, és akkor midőn akarja; hogy önálló férfit leckelátogatásra szorítani felszeg intézmény volna: úgy hiszem kétségen kívül van.

De egészen másként vagyunk azokkal, kik tanulmányaik alapján bizonyos állami képesítést, illetőleg hivatalt óhajtanak, egészen másként azokkal, kik még nem önálló, bár tényleg sokszor függetlenek, kik mások pénzén és gyakran kínos fáradsággal szerzett pénzén, sokszor valamely szegény özvegy utolsó filléreiből élnek.

hun, midőn valamely kitűnő tanerőnek a tanári pályán való maradása másként nem lehetséges, kivételképen megengedhetőnek tartjuk. Egész tudományok számára azonban csak *fizetett* magántanár által gondoskodni akarni, ellenkezéék az egyetem méltóságával s visszaélés volna.

Ezekre nézve némi megszorítás, némi fegyelem nem fölösleges, — nem lehet az. 19—20 évvel az ember már nem gyermek, ez igaz; de rendesen még nem férfiú, ez szinte elvitázhatlan. A szülők, kik gyermekeiket messze vidékről a főtanodára küldik, épen azért, mert tulajdonképeni felügyelet már lehetlen. az államtól méltán megkívánhatják, hogy fiaik netáni gondatlanságát elő ne mozdítsa. Hogy mennyire terjedhet az állam ebbeli gondoskodása, később látjuk.

Midőn itt azon meggyőződésünknek adtunk kifejezést, hogy azokra nézve, kik tanulmányaik alapján bizonyos képesítést vagy hivatalt óhajtanak, egyszersmind bizonyos megszorításoknak legyen helye a tanulási szabadság elve alól, korántsem azt akarjuk kifejezni, hogy minden hallgatónak tanmenete évről évre s minden részletében szabályoztassék, hanem csak azt, hogy az illető azon tudományokat, melyekből vizsgát tennie kell, tartozott legyen hallgatni s, hogy⁷ olyan tudományoknál, melyeknek megértésére más tudomány hallgatása okvetlenül szükséges, a hallgató előbb ezen tudomány hallgatását igazolja, valamint hogy bizonyos számú órát hallgasson.

Egyéb korlátozás mint fölösleges és a szabad mozgással — mely a haladásnak egyik legfőbb rugója — meg nem egyező ártalmas.

20. §. Vizsgák.

Vizsgák kétfélék vannak, t. i. felléphetési és végvizsgák. Az elsőkhöz tartoznak a fél és egész évi vizsgák⁷⁾; az utóbbiakhoz a szigorlatok s az úgynevezett államvizsgák legnagyobb része. Közép helyet foglalnak el azon vizsgák, melyek a tanfolyam alatt tétetnek le, de a nélkül, hogy ugyan azon tárgyból még végvizsga is tartatnék. Ilyen vizsga például egyetemünkön a jogtörténeti államvizsga.

A végvizsgák rendesen ott honosak, hol a tanulási szabadság rendszere van elfogadva; fellépési vizsgák ott, hol a tanulási kényszeré.

Mi azonban a két rendszer közt *elvi* különbséget nem találunk; mert a tárgyak választása egészen szabad lehet s az illető csupán arra kötelezve, hogy a tárgy bevégeztével, tehát a fél vagy

⁷⁾ Ezek rendesen ugyanazon tárgyból tartatnak, mint a fellépési vizsgák, csakhogy mint felsőbb fokúak, szigorúbban.

egész év végén az általa választott tárgyból vizsgát tegyen: és ellenkezőleg a tankényszer mellett előfordulhat, hogy az illető csak az egész tanfolyam bevégezte után tegyen vizsgát.

Ezen szorosb értelmű kétnemű vizsgák mellett, lehetnek még úgynevezett colloquiumok, melyek inkább barátságos jellemű tudakozódások mint vizsgák s az előadások folyama alatt időről időre szoktak tartatni.

Mi a két rendszer fény és árnyoldalait illeti, úgy tulajdonképpen arra szorítkozhatni, vajjon a fellépési vizsgák célszerűek-e vagy nem; mert a végvizsgák szükségessége kétségenkívüli, miután tökéletesen, minden vonatkozásában a tudomány illetőleg tudománykor csakis az összes tanfolyam bevégezte után fogathatók fel.

Nem igazolhatnak tartjuk azonban a szokást több fokú végvizsgát tartani ugyanazon fokú előadások után; mert vagy tudja az illető a tárgyat vagy nem. Tertium non datur. Egészen más a viszony, ha az előadás is különböző mérvű, vagy csak elemi vagy pedig bő és tudományos. Ezen nézet alkalmazásáról később leendő szó a jog és államtudományoknál.

A fellépési évi vizsgák mellett szól:

1) a hallgatók szorgalmának ébrentartása;

2) a nagyobb lehetőség hívatlanokat és olyanokat, kik nem tanulási szándék mellett jönnek, az intézettől távoltartani, mi az intézeti szellem emelésére fölötte jótékony hatású. Ugyanis mi sem vészthozóbb, mint ha olyanok nagy számmal találtnak valamely intézetben, kik mulatni, dorbézolni jönek, a többieket többé kevésbé lenézik, és fellépésüknek külsőleg imponáló volta inellett igen sok olyant is rántanak magukkal, ki különben kötelességteljesítő maradt volna;

3) a tárgynak jobb elsajátítása, a többszöri készülés által. A ki tudja, hogy szoktak legtöbben vizsgára készülni, méltányolni fogja ezt tudni. Tegnap bevágtak így amúgy egy egész munkát, ma leteszik belőle a vizsgát, s mint az ajtót maguk után beteszik, az egész tudomány, mely mintegy erőszakkal sajtoltatott a fejbe, elrepül s másnap csak valami homályos sejtélem van már csak meg.

¹⁾ Hogy ide csak a kötelezett tárgyat számítjuk, a dolog természetéből következik.

Ezek ellenében fel szokás hozni, hogy a fellépési vizsgák iskolává törpítik az egyetemet, hogy a tanár méltóságával ellenkeznek, hogy annak becses idejét fölötte igénybe veszik s, hogy a szabadság elvével ellenkeznek.

Mi az elsőt illeti, úgy az, hogy az egyetem iskola, kétségen kívüli: ezen alapszik rendeltetése, és az ellenvetésre csak annyiban felelhetni, mennyiben ezen szó alatt „iskola“ gyermekek számára való iskolát kellene érteni. És itt fentebbi állításunk mellett kell maradnunk, t. i. hogy az egyetemi hallgatók már nem gyermekek, miért is a legnagyobb télszezség volna velők iskolás gyermekek módjára bánni, hanem, hogy miután legnagyobb részt még nem önálló, mégis némileg fegyelemben tartassanak; s hogy erre sokkal jobb a kötelesség a tárgy bevézése után (a tárgyak szabad választása mellett) is vizsgát tenni, mint a tökéletes szabadság tanulni vagy nem tanulni, úgy hiszem szembe szökő.

A mi azon ellenvetést illeti, hogy a tanár méltóságával az *ily* vizsgák tartása ellenkezik és igen sok idejébe kerül, úgy ez nem áll, mert nem következik, hogy szükségképen a szaktanár maga bibelődjék ezen vizsgákkal, hanem ezzel megbízhatni másokat is¹⁾, például kezdő tanárokat.

Az utolsó ellenokra azzal felelhetni, hogy a rendkívüli tanulót, ki inkább Ízlelni jön az intézetre, úgy sein kell semmiféle korlátnak alávetni; az pedig hogy attól, ki tanulás céljából látogatja az intézetet, ki végett az részben legalább fenn is áll. megköveteljük, hogy tanuljon is, nem a szabadság megszorítása, hanem csak a netáni visszaélések meggátlása.

Áttérhetünk most a vizsgáló bizottmány átalakítására.

A vizsgáló bizottmány tagjai vagy tanárok lehetnek, vagy más szakértők.

A tanárok mellett szól természetesen mindenelőtt szakavattottságuk, mind a tudományban mind a methodológiában, mert habár a felelet a földolog, helyesen kérdezni tudni szinte nem megvetendő tudomány; továbbá tudása annak, mit az előadások és általában használtatni szokott segédforrások alapján követelni lehet; az ismeretség, mely tanár és hallgató közt hallgató részéről létezik, főleg a tanár modorának ismerete, a mi természetesen

¹⁾ Mint ez például Franciaországban van, és Svarz is a „Közoktatás reformjában“ kívánja.

csak addig van meg általában, míg minden tárgyban több tanár nem létezik: míg a tanárok ellen legfeljebb a hallgató részéről idegenkedés valamely szakban más tanár által megvizsgáltatni, mint kinek előadásait a jelölt hallgatta. Természetes hogy a vizsgálati jog valamennyi tanárt illesse meg, mert különben a hallgatók könnyen megértbe tői eg csak a vizsgálati joggal bíró tanárok előadásait látogatnák, s így a tanszabadságon igen nagy csorba ejtetnék.

Nem tanárok mellett csak a tökéletes elfogulatlanság szól, s e tekintetben a köztők és tanárok közti viszony a bírák es esküdtek közti viszonyhoz hasonlít: míg a nem tanárok ellen rendszeresen a tanárok mellett félhozottak hiánya bizonyít. — Különösen a tudomány újabb álláspontjának ismerete hiányzik sokszor, habár ez el volna kerülhető az által, ha mindenki tüzetesen csak is a szaktárgyából! vizsgálatoknál lelne alkalmaztatást').

S ezzel be volna fejezve a főtanodákról általában mondandó, s csak néhány pontot kell még érinteni, különösen azokat, melyeket Mohi (Politik II. k.) emel ki, s melyek egyrészt a közvetítésre vonatkoznak a tanár és hallgató, illetőleg a tanítás és megértés közt s abban állnak, hogy minden hallgató köteles legyen az előadáson hallottakat bizonyos erre kirendelt egyénekkal átvenni, ezek meg kötelesek e tárgyat a hallgatók felfogásához alkalmazva, mintegy privát lecke alakjában velők megértetni. Ezen rendszer ajánlható ugyan, ha a részvét az illetőknek *tetszésére* bizatik, de nem a résztvevős! kényszer mellett, miután ily lecke nem mindenkire nézve szükséges.

Mi a második indítványt illeti, t. i. bennlakásoknak szervezetét az egyetemi hallgatók számára (az angol egyetemek példájára), úgy ez ellen szempontunkból elvi kifogásunk (természetesen szinte önkénytes részvét mellett) nincs.

Hogy Anglián kívül mennyire találna ily intézmény termékeny földet, majd a tapasztalat mutatná meg.

¹⁾ Kitéző részletezéssel tárgyalja az egész kérdést Mohl Politikája II. kötetének 242 298. lapján.

21. §. Tagosulat.

(Karok szerinti beosztás.)

Ezzel áttérhetünk a főtanodák tagosulatára, vagyis azon kérdésre, melyek azon tudománykörök, melyekre az egyetemek oszlanak s melyek azon szakok, melyekre a szaktanodák.

A) Az egyetemek.

Mi az egyetemeket illeti, úgy azok köztudomásúlag hajdan mindig négy tudománykörre, az az facultásra, karra oszoltak, t. i. a hittan!, jogi, orvosi és bölcsészeti karokra. Újabb időkben sok államban a természeti tudományoknak napjainkban óriási haladása folytán a bölcsészeti kar két részre szakadt, t. i. a szorosabban vett bölcsészetre, mely a bölcsészeti történeti, és nyelvészeti szakokkal foglalkozik, s a mathematicai-természettudományira; és a szinte az újabbkor szülötteiként jelentkező államtudományok is a bölcsészeti facultásból, hova különösen Németországban eredetileg Boroztattak — és fájdalom sok helyütt még most is előfordulnak — kiválván, néhol például Tübingában önálló karban lélnek képviseltetést, néhol pedig és helyesebben, a jogtudományi karral csatoltattak össze, mely ez által jog- és államtudományi karrá fejlődött, mint ez minálunk is van.

Menjünk most át az egyes karokra.

Hogy a hittudomány teljesen önálló és minden mástól független irányt képez, taníttassák akár az egyetemen, akár valamely külön intézetben kétséget nem szenvedhet.

Nehezebb és vitatottabb azonban a kérdés, hogy a jog- és államtudományok egy vagy pedig két tudománykört és ennek következtében egy vagy két kart képeznek-e. Itt ugyanis az egyik párt, például Mohl az államtudományoknak elválasztása mellett emel szót, különösen az igazságszolgáltatásnak a közigazgatástól való elkülönítése miatt, míg mások az elkülönítés ellen harcolnak.

Vizsgáljuk most meg, hogy az elméleti követelmények egyrészt, és a gyakorlati követelmények másrészt minő megoldást látszanak kívánatossá tenni.

A jog- és állam tudományok összeségükben a társaságban létező emberrel, ezeknek akármi módon származtatott, de tényleg fennálló összeségével, az állammal foglalkoznak.

A jogtudomány csupán csak az így keletkező jogviszonyokkal foglalkozik, a jog és igazság kérdésével; az államtudományok pedig a jog mellett a célszerűséget is veszik figyelembe, s a jog határain belül teendő intézkedéseket, — valamint az állami élet kérdéseit, melyek a jog mellett még fenn vannak.

A jog- és államtudományok tárgya tehát sokszor azonos, és csak a néz- és kiindulási pont különböző.

A tudományosság megőrzése, melynek minden egyoldalúságtól kell óvakodnia, s mely még a különböző tudománykörök közti összefüggéssel is foglalkozik, elkerülhetlenné teszi, hogy ugyanazon tudomány körében az összefüggés a különböző tanok és néz-pontok közt meg ne szüntessék.

Ezen összefüggés azonban, melynek így szükségképen meg kell lennie, nem hozza magával azt is, *hogy mindenki valamennyi tudományt egyenlő mérvben tegye sajátjává*, hanem a gyakorlatban nagyon jól kivihető, hogy mind a különböző hivatási igények is teljesen kielégíttessenek, mind a tudományos felfogásnak is elégtétessék.

Hogy az egyetemeknek a tudomány kedvéért való létezése *mellett* a gyakorlati élet szükségletét, az életcélokat *is* figyelemre kell venniük, körülbelül szinte el van ismervé, és sokkal többet használnak így még a tudománynak mint ilyennek is, mert ha a hivatás tekintetbe vétetik is, a tudományos szellem mégis túlnyomó és a hallgatóságra igen hatékony, míg ha az egyetem az élettől egészen elfordulni akarnának, a hallgatóknak hasonlíthatatlanul kisebb száma következtében hatásuk az összeségre a ini-veltek legnagyobb részére majdnem elveszne.¹⁾

¹⁾ Heinrich ugyan a „Magyar tanügy“ 2-ik számában az egyetemi reformról írt cikkében az egyetemeket csakis az elméleti, illetőleg tudományos irány számára veszi igénybe, s csupán tudományos s a tanítási képesség megszerzésére célzó egye-

Így a jog- és államtudományi karnak is nem lehet és nem szabad elzárkóznia azon igazság elől, hogy miután a jogi és államtudományok is gyakorlati hivatást képeznek, sőt hivatásokat, melyek szinte igényekkel lépnek fel, melyeket az állam természetesen nem hagyhat figyelmen kívül; sokkal jobb, ha ezen igények valóságos főtanodákon elégittetnek ki, mint a tudomány hiányában szükségkép szenvedő szakintézeteken.

Ennek keresztülvitelére nézve tán a következők szolgáltatnának.

A jog- és államtudományok egy kart képeznek, s miután mind a törvénykezéssel foglalkozónak — tehát ügyvédnek, bírónak, — mind a közigazgatási tisztviselőknak, illetőleg politikusoknak majd nem *valamennyi tárgy ismerete szükséges, de nem egyenlő terjedelemben*, az előadások úgy rendezgessenek, hogy a tudomány magasabb érdekeit szem előtt tartó előadások mellett, encyclopaedicus, csupán az alapigazságokat, alapvonalakat előtűntető előadások is rendeztessenek, hogy így azok, kik gyakorlati célból látogatják az egyetemet, saját szaktudományaik mellett a többi tárgyakból is bírjanak ismeretekkel ugyan, de se egészen egyoldalulag ne képeztessenek, se pedig az államvizsga kedvéért oly tárgyaknak *részletes* ismeretével ne terheltessenek, melyekből tüzetesb ismeretekre szert tenni rájuk nézve nem szükséges, sőt az emberiség különböző hajlamainál fogva tán nem is tanácsos, mert a szakához nem tartozó ismeretekkel! foglalkodtatás meglehet csak ártalmára van a többi tárgyakból) alaposágnak az illetőre nézve.

Hogy kiki valamennyi jog- és államtudományt is tehet sajátjává, természetes. Itt csak a kötelezettségről szóltunk, és pedig olyanoknál, kik tanulmányaik bevégezte után majd állami szolgálathoz vagy ügyvédi pályára lépnek.

Mi azon kérdést illeti, hogy hány különböző pályára legyen az állam tekintettel, úgy kettővel, t. i. a törvénykezéssel és a

teini vizsgákat kíván meg, a gyakorlatot pedig az egyetemektől egészen ki akarja küszöbölni. Mily eredményekre vezetne ez különösen az orvosi karban, nem szükséges kimutatni. A gyakorlati oktatás a kórodák és különböző seminariumok segítségével mindig fontosabb lesz, s még Heinrich által sem tagadtatik, csak hogy ő ezen intézeteket az egyetemtől el akarja távolítani, minek hasznát belátni eddig nekünk nem sikerült. Hogy cikkirő úr ezek mellett a német egyetemi rendszer fölött pálcát tör, könnyen megfogható.

köz igazgatásával beérhetni, miután ez utóbbinak, több részre való osztása minden összefüggő kiképezést majdnem lehetlenné tenne s az illetőre nézve sem kívánatos, mert aránytalanul csekély munkát okoz több *közigazgatási* szakra elkészülni, az alap és rokon tudományok tanulása körülbelül ugyanazonos leven s az alkalmazhatóság azután sokkal nagyobb.

Három év valamely szakra elégségesnek látszik, arra nézve pedig, ki mind két ágra akarná magát képesíteni, négy év volna szükséges, s pedig azért nem több, mert miután uj is mindenki majdnem mindent hallgat, s csupán a terjedelem különböző, bővebb ismeretek megszerzésére negyedik év elegendőnek mutatkozik ¹⁾.

A vizsgákra nézve azon elvhez képest, hogy többféle végvizsga egy és ugyan azon szakból, egy és ugyanazon fokú előadások után tulajdonképen ellentmondás, célszerűnek találnám, ha az illető jelölt folyama bevégezte után, tehát például a harmadik év végén tenne szaktudományaiból vizsgát, mely alkalommal kimutatni tartozik, hogy mind azon tárgyakból, melyek mint segédtanok szükségesek, alsóbb fokú (fellépési) vizsgát tett.

Ha valaki az összes jog- és államtudományokból akarná magát megvizsgáltatni, — vagyis (miután a vizsgák szigora egyenlő lenne) a jog- és államtudóságot elnyerni, úgy vagy mindkét, vagy a még fennmaradt szakvizsgát a negyedik év után tehetné le. Végbizonyítvány bármelyik ágra természetesen ez esetben is csak a közönséges szabály szerint vagy valamennyi vizsga letétele után adathatnék ki.

A jog- és államtudományok számára célszerűnek tartott tanrendszer, illetőleg a tárgyak terjedelme a függelékben közlött tan tervből látható.

A gyógyászati tudományok szinte tökéletes független kart, kell hogy képezzenek, dacára mind azon kapcsolatoknak, melyek ezen kart a természettudományokhoz a legszorosabban fűzik.

¹⁾ Orloff (Methodologie 108. s ki.) mind a jog- mind az államtudományok számára négy-négy éves tan folyamatot tart ugyan célszerűnek, minek oka azonban a jogtudományoknál a római jognak, a német viszonyok követelte bővebb tanulmányozásában: — az államtudományoknál pedig abban fekszik, hogy egy részt ő még mindig (legalább nagy részt) a cameralisticai álláspontot foglalja el, s azért több magángazdasági tanulmányt kíván meg; másrészt pedig a német gymnasiális tanrendszernél fogva, mely a természettudományoknak igen szűk kört jelöl ki, a természettudományokat az egyetemen foly tartatni kényszerül.

De bármily erős legyen is ezen kapocs, még sokkal nagyobb a különbség, mely a természettudományok mint ilyenek, és az orvosi szükségletre alkalmazott természettudományok közt létezik. Az orvos nem foglalkozik az állatok és növények ezer és ezer válfajával, nem a különböző színű és szárnyú lepkék vagy rovarok egymáshoz állásával, viszonyaival, földrajzi részletes elterjedésével, vagy más hasonlóval, hanem az állatoknak és növényeknek általános tulajdonságaival, összehasonlító élet- és bonctanával, s különösen azoknak az emberiségre való hatásával.

Hasonlón az orvos az ásvány- és földtannak nem a romboeder vagy prisma alak, vagy a secundár vagy tertiár réteg képzeinek tanulmányozását tartja szem előtt, de igen is az ásványokét az emberi testre való hasznos vagy káros voltukban.

Az említett párhuzamokból, melyekhez hasonlók a természettan és vegytan körében is lelhetők, kiviláglik, hogy habár az orvosra nézve a természettudományok tudása nélkülözhetlen (és pedig bővebb tudás, mint melyet középtanoda általános jellegénél fogva nyújthat), mégis nem szükséges, hogy azért a természettudományokat is öncél gyanánt elvégezze.

Hogy tán hasznos volna, az igaz, de hasznos más tudomány is. A kinek körülményei és tehetségei megengedik, foglalkozhatik a hasznosokkal is; *követelni* azonban csak a szükségest lehet, de ezt kell is.

Túlterhelni az orvosi pályára lépőket azért sem tanácsos, mert különben igen könnyen megeshetnék, hogy elegendő számmal nem akadna jelölt, s így az állam a nép legfontosabb javának, életének, egészségének megőrzését, a helyett, hogy megkönnyítené, megnehezítené, mi bizonyára nem helyes politika volna.

A cél egyébiránt teljesen eléretik, ha az orvostan hallgatói, a szorosán vett orvosi tudományok előtt, melyek négy évet szoktak igényelni, egy évig a természettudományokkal foglalkoznak (midőn egyszermind az emberi test szervezetével is megismerkedhetnek), és pedig akár a bölcsészeti, illetőleg természettudományi karban, akár az orvosiban, csak az előadások a célnak megfelelően legyenek rendezve.

A gyógyászati karnál azon két kérdés is tárgyalandó, hogy az alsóbb fokú orvosok, vagyis úgynevezett sebészek intézménye napjainkban, midőn az orvosi tudomány mint minden egyéb, oly

óriási mérveket öltött — fenntartandó-e, s hogy a gyógyszerészek az orvosi vagy bölcsészeti (illetőleg természettudományi) karhoz soroltassanak- vagy önálló kart képezzenek-e.

Az első kérdésre minden csak némileg miveit államra nézve, határozott nemmel kell felelnünk; mert az emberek egészsége oly tárgy, melyet mély tanulmány, bő tudomány nélküliek kezére bízni a legnagyobb szerencsétlenségek veszélye nélkül nem lehet.

Vannak, kik erre azon megjegyzést teszik, hogy az emberi betegségek koránt sem oly súlyosak mindig, hogy az esetek többségében alsóbb fokú orvostól nem kezelhetnének.

Hogy sokszor tényleg így van, nem tagadhatni, de hol van a határ, mely súlyos és nem súlyos betegség közt vonható, hány-szor nem fedezi fel könnyűnek látszó bajban a tudományos orvos a közeledő súlyos betegségnek előjeleit, s intézkedhetik aztán a szükségeshez képest, inig alsóbb képzettségű orvos figyelmét a csekély jelenség tán fel nem gerjeszti s így az előző rendszabályokhoz nem nyúlhat, melyek a betegségnek tán egészen más fordulatot adandottak; továbbá nem akadhatna-e alsóbb fokú orvos, ki a jó szerencsébe bízva a veszélyes bajt a valónál könnyűbbnek állítaná, hogy így őt képzetten fel ne váltsa; azután nem volna-e épen a legveszélyes bajban nehezebben kapható segély, tehát épen oly alkalommal, midőn a gyorsaság, az orvos közelsége legkívánatosb; s végre nem látszanék-e mintha az állam a szegények életét kevesebbre becsülné, mintsem a gazdagokét, miután a szegények rendszeren a szerényebb díjazással megelégedő sebészre volnának utasítva, s nem nagyobbítaná-e ez még jobban a már amúgy is borzasztó társadalmi űrt.

Hogy egyes orvosok a többiek felé emelkednek, náluknál kitünőbbek, szerencsésebbek, és aztán jobban díjaztatnak, mindig volt, van és lesz. De ezen körülménynek oka nem az állam, hanem a végtelen természet, a gondviselés, mely egyiknek többet juttat a másiknál.

A második kérdésre nézve, hogy t. i. a gyógyszerészek melyik karhoz tartozzanak, úgy azt a szerint kell elintézni, vajjon a gyógyászati célra az alkalmazott előadások a bölcsészeti (illetőleg természettudományi) karban tartatnak-e vagy pedig az orvosi-ban. Külön karnak létesítése azért nem látszik szükségesnek, mert

a gyógyszerészeti hallgatók igényei az orvosnövendékek igényeivel körülbelül ugyanazonosak lévén, külön előadások tartása csak fölösleges költsékezés volna ¹⁾.

Némely helyen azonban ²⁾ a gyógyszerészeti tanodák az ipari szak-főiskolákhoz csatolják, mely beosztás egészen helytelennek látszik, mivel azon intézeteken egészen más szellem uralkodik, mint az egyetemeken s a technikusok és gyógyszerészek igényei különbözők lévén, megint különös előadások volnának szükségesek³⁾.

Áttérhetünk most az úgynevezett bölcsészeti karra, melynek neve azonban tárgyaira alig enged következtetést huzni, miután azon karban a bölcsészeti tárgyak aránytalanul kevés helyet foglalnak el, úgy hogy ha ezen kart történelmi fejlődése nyomán akarnék meghatározni, ezt inkább csak nemlegesesen lehetne, t. i. mint azon kart, mely mind azon tudományokat foglalja magában, melyek sem a hittan, sem a jog, sem a gyógyászat körébe nem tartoznak. DÍVÓ elnevezését ezen kar a böleselkedési módtól vette. Böleselkedni minden tárgyban lehet; s miután a hittan mint ilyen természeténél fogva a böleselkedést kizárja (nem szólva itt magyarázatról) és a jogban a tételes törvények és jogok képeztek majdnem a kizárólagos anyagot, az orvosi tudomány pedig sokkal inkább tekintélyen mint buvárlaton alapult, igen hosszú ideig minden más tárgy a bölcsészeti karban keresett s talált helyet.

Éhez járult még a félelem az egyetem tudományos természetén csorbát ejteni az által, ha más szaknál *is* szükségelt vagy hasznos tárgy itt is előadatik, s nem csupán ott, hova a tudományok organicus összefüggése utalja.

Sajnos azonban, hogy ezen organicus összefüggést inkább a módszerben mint sem a tárgyban keresték s ennek köszönhető, ha mint Németországban a legtöbb egyetemen történik, a politikai tárgyak a bölcsészeti karban adatnak elő.

S ha kiindulási pontul mint az újabb kornak megfelelőbben nem a módszert, hanem a tárgyat vesszük, mi részünkről legalább

¹⁾ Spanyolhonban azonban külön gyógyszerészeti kar van. L. Minutoli Spanien 121. l.

²⁾ Mint például Braunschweigban.

³⁾ Mi a felvételt illeti, úgy különbséget a feltételekben illetőleg előképzésben — a gyógyszerészek s más egyetemi hallgatók közt — nem igen tartok igazolhatónak. Legfeljebb a görög nyelv volna elengedhető.

keresünk oly meghatározást, melyet a jelenlegi bölcsészeti címmel bíró karra alkalmazni lehetne.

Leginkább az általános műveltséghez tartozó tudományok karának szokták nevezni, mintha perzsa s arab, chinai és szanszkrit nyelvek, vagy egyáltalában *bármely tárgy egész kiterjedésében* tanítva, az *általános* műveltséghez tartozhatnék, s nem képezne már terjedelme által szaktudományt. De még az sem áll, hogy az általános műveltség tudományainak kara féle elnevezés abban lelné igazolását, hogy az csak a tudományokra magukra, nem pedig azoknak az egyetem által feltételezett intensivitásához vonatkozik.

Hogy az úgynevezett bölcsészeti karnak igen sok tárgya az általános műveltséghez csakugyan tartozik, azt tagadni nekem sem szándékom nincs, sem nem is lehetne; hanem igen is szándékom állítani, hogy az általános műveltséghez még más tárgy is tartozik.

Nézzük most, hogy melyek azon tudományok, melyek a bölcsészeti karban előadatnak, és azt találjuk, hogy ezek

1. a szorosan vett bölcsészeti tárgyak, mint logica, ethica, nietaphisica, s a t.,
2. történet,
3. nyelvek és nyelvészet,
4. mennyiségtan,
5. természettudományok, tehát természetrajz, természettan, csillagászat, vegytan.

Nem valóságos chaos-e ez; s nem ellentmondás-e inkább a viszony, mely az egyes tudományok közt létezik, mint összefüggés; nem oly borzasztó tömeg-e, melyet egyesnek lehetlen jól elsajátítani; ma midőn a természettudományok maguk is többet nyújtanak, mintsem azelőtt az egész kar; midőn a nyelvészet mindinkább 'dterjeszti működési terét; s a classica philologia az összehasonlító nyelvbuvárkodás eredményei, a számtalan keleti, a török, tatár, perzsa, mongol, chinai, ind nyelvek mellett majdnem elvesz; midőn a történelmi kutatások ezerek- és ezerekre menő adathalmazzal dicsekednek.

Ha most azt tekintjük, hogy minő el- és felosztást kell tehát alkalmazni, úgy az egész tömeg élesen megkülönböztethető

¹⁾ Hogy e tárgyakon kívül még mások is szoktak ott előadatni, tudjuk. Mi azonban azokat, mint épen ide nem tartozókat itt mellőzzük.

két részre oszlik, t. i. azon tudományokra, melyek (szorosan véve e kifejezést) a természet fényeivel, s az ezek nagy részének megértési alapját képező mennyiségtannal foglalkoznak, vagyis az exact tudományokra; továbbá azon tudományokra, melyek számára közös nevezet nem létezik ugyan, de melyek mind a mellett többé kevésbé rokonságban vannak. Így a történelem a nyelvészettel, ez meg az aestheticával, s általában a bölcséleti tudományokkal, melyek azonban, minthogy a bölcséleti módszer minden tudományban alkalmazhatni, egyúttal más elméleti tárgyakkal is közel rokonságban vannak.

Ezen felosztás az újabb időben legtöbb egyetemen létezik is. Így a francia főiskolákban (melyek önálló karokból állanak) megkülönböztetik a faculté des lettres-t (bölcselet, történelem és nyelvészet) s a faculté des Sciences (természettudományok és mennyiségtan); s ezen felosztás el van foglalva Belgium-, Spanyolhon-, Olaszország-, Oroszhon-, sőt Romániában is¹⁾. Tehát Németország kivételével, hol csak Tübingában vitetett keresztül, majdnem egész Európában; s a kolozsvári egyetemünkre vonatkozó törvényben is. Bécsben legújabbán egy meglehetősen bonyolódott felosztás léptetett életbe, de csak a szigorlatra nézve, mert a kar mint ilyen megtartotta nevét és egységét²⁾.

Ha azonban, mint említők — igaz is, hogy a természettudományok és mennyiségtan közt egy részt; és a bölcsészeti, történelem, és nyelvészet közt más részt bizonyos közelebbi összefüggés létezik: úgy más oldalról még is bizonyos, hogy a mennyiségtudományok, a bölcselet, a történelem és különösen a nyelvészet igen jól és elég terjedelmes, facultást képezhetnének külön-külön is (természetesen egy-két collegiummal a rokon szakokból), és hogy idővel ez valószínűleg meg is fog történni.

Mi azonban, minthogy nem távolabbi eszmények után akarunk rajongni, midőn a jövőnek szükségleteit most még csak sejtethetjük, hanem politikai kérdést tárgyalunk, tehát a jelenkor kívánalmait kell szem előtt tartanunk; mind a mellett — legalább egyelőre — elégségesnek tartjuk, ha az úgynevezett bölcsészeti kar két részre osztatik fel: t. i. az exact tudományok karára, melyet természettudományinak lehet elnevezni, és a bölcselet — tör-

¹⁾ L. Brachelli: Die Staaten Europas. II. kiadás.

²⁾ L. Wiener Zeitung 1872. 96. számát.

ténelem és nyelvészet karára, mely bölcsészeti nevét, habár ez nem helyes is megtarthatná, miután collectiv név úgy se akadt eddig.

Mi a tanulási időt illeti, úgy valamely kar összes tárgyai-nak elvégezhetőre okvetlenül három év szükséges. — Közép-tanodai tanárjelöltekre nézve azonban, kik csak* egy vagy két tárgyat akarnának elvégezni, két év is elégséges lehet.

Ugyanis jobbnak tartjuk, ha a középtanodai tanárjelöltek az egyetemen képeztetnek ki, mint sem külön intézeteken ¹⁾, mert egyrészt a tudományos szellem talál nagyobb ápolást, másrészt pedig a természettudományi és bölcsészeti karok látogatottsága nagyobb lesz, s végre a költség is kevesebb.

A szakiskolákon szerintem csak is az *alkalmazott*, vagy egye-dül ott tanított szakokból készülő középtanodai tanárjelöltek ké-peztetnek ki: a természettudományok középtanodai tanárjelöltei pedig az egyetemeken.

Hogy a paedagogia (melyre igen nagy súly fektetendő) csak is az egyetemen s minden jelölt által hallgatandó, természetes, s erre külön egy vagy két év szentelendő.

B) A szak főiskolák.

A szakfőiskolákuak, mint említők, hivatása a valamely pályára szükséges képzést, a lehető legnagyobb mértékben meg-adni, s miután a tudomány *szerves tagolata* szerint az egyeteme-ken lel képviseletet, itt csak is a gyakorlati élet szükségletei mérvadók; miért ezen szakfőiskolák tantárgyai rendszeren csak bizonyos alkalmazott részei a tudományoknak, s némely gyakor-lati teendőkre való utasítás.

Szakkfőiskolák mint szinte tudjuk, minden gyakorlati pályára nézve létezhetnek: de azon pályákra nézve, melyek, a tudomá-nyoknak bizonyos a dolog természetéből következő körére vonat-koznak, például a jog- és állam tudományoknál, jobb a *csak* gyakorlati életre törekvőket *egyes* tantárgyak hallgatására utalni, ha igényeik így netán kielégíttethetnének, mint sem a szerves tagulatot felbontani.

¹⁾ Mint Franciaországban s Belgiában a legtöbb jelölt.

Egészen másként áll azonban a dolog a többi szakfőiskoláknál, melyek úgyis nem a tudományok organicus összefüggésén, hanem a gyakorlati élet szükségletein, irányain alapulnak.

A gyakorlati élet, eltekintve az egyetemeken képviselt ágaitól, főleg két irányt követ, t. i. egy technicait s egy kereskedelmi, mely két irányban még az azon hivatalokhoz való készületet is *lehet* sorolni, mely hivatalok bővebb államtudományi tanulmányt nem igényelnek, s melyekhez bizonyos melléktárgyak is járulnak, melyek az egyetem keretébe nem igen illenének, például a vámhivatali szolgálatnál az áruisme, — a távírdáinál a gyakorlati távirás s a t.; mint ez a braunschweigi, valamint drezdai polytechnicumoknál meg is van, melyeknek elseje a postai és vasúti szolgálat számára, inásodika pedig vám- és adóhivatalnokok számára bir tanfolyammal. (L. Brachelli i. h.)

Ezen három irány azonban mégis kettőre vezethető vissza: t. i. olyanra, melynél a technical rész a túlnyomó, és olyanra, melynél a kereskedelmi rész.

Az elsőhöz tartozik tehát a mérnöki, építész, vegyész, (gyárnoki) s gépgyárnoki pálya; a másodikhoz a kereskedői, a bankári s a hivatalnoki.

Hogy célszerűbb-e ezen két irányt egy intézetben egyesíteni, vagy pedig külön választani, vagy végre az egyetemmel egyesíteni vitás.

Az egymással! egyesítés mellett szól, hogy csakis egy lehet a különböző a gyakorlati életben alapuló szakokat ezeknek mintegy egyetemévé tenni, s azon nimbusban részesíteni, mely az egyetemeket tagadhatlanul még napjainkban is körülengi; hogy igen sok pénzt meg lehet ez által gazdálkodni, mivel a különböző szakok tanai nagy részben azonosak: míg a szétválasztás mellett csak a lehető háborgatás szokott felhozatni, de hibásan, mivel ott, hol az igények egyenlők, a háborítástól félelem alaptalan, hol pedig az igények különbözők, ott úgyis külön előadásokat kell tartani.

Az egyetemmel! összekapcsolást azért nem tartanám jónak, mert azon fölül, hogy ez által az intézet igen bonyolódott és nehézkes szervezetűvé válnék, és az intézet terjedelme is inkább háborítólag hatna.

Mások, például Schvarz Gyula az egyesítés mellett vannak ugyan, de a gyakorlat és tapasztalat az elválasztás mellett vannak.

Ezen felül a hivatási szellem különbsége sem ajánlja az egybekapcsolást.

Legjobbnak látszik tehát, valamennyi szorosb értelemben vett szaktanodát egybekapcsolni, és ez által egy valóságos, a tudomány-egyetemmel nem csak papíron, hanem valóságban is egyenrangú intézetté tenni.

A magyar nyelv e tekintetben a teljes szakfőtanodákat találón úgyis „műegyetemeknek“ nevezi.

Mi a műegyetem felosztását illeti, úgy azt fent már technikai és kereskedelmi részekre osztottuk, s azért itt csak az alosztályzatot kell megállapítanunk.

Szükségesnek a következő osztályok látszanak:

a) a technikai karban:

1. a mérnök-építészeti,
2. a gépészeti,
3. a vegyészeti,
4. a bányászati,
5. a mezőgazdasági,
6. az erdészeti;

b) a kereskedelmi karban:

1. kereskedelmi- s mint ennek egy részét képező- a *pénzintézet*,
2. a vasúti *hivatalnokok* számára,
3. a távirdai szolgálatra való, s
4. a viszonyok szerint egyéb hivatalok számára valók.

Némelyek előtt különösnek fog tetszeni, hogy én a bányászati s erdészeti osztályokat a műegyetem székhelyén, tehát rendszeren nagyobb helyen tervezem, holott lehetséges, hogy az illető helyen bányászat épen nem üzetik, vagy erdő nincs.

Ily esetekben, melyek azonban csak kivételt képeznek, az illető kar felállításának természetesen abban kell maradnia; rendszeren azonban a legtöbb helyen vagy környékén annyi anyag, mennyi az oktatás céljából szükséges, kínálkozik: s az illető szak hallgatói az egyesítésnél a nagyobb szellemi küzdőterén sokkal többet nyernek, mint különben lehetséges volna.

A legújabb időben ez figyelembe is vétetik, mint például az osztrák Hochschule für Bodenkultur című intézetnek Bécsben való felállítására is mutatja.

Hogy a szükséghez képest egyes osztályok külön is nem csak felállíthatók, hanem felállítandók, természetes.

Mivel a technikai szakoknál az előtanulmányok egy jó része azonos, valamint továbbá vannak tárgyak, melyek szorosán véve egyik osztályhoz sem tartoznak, például a statisztika; úgy practicus tekintetknél s költség kímélése szempontjából, általános osztály-nak felállítása is javasolható, mint az tényleg legtöbb műegyetemen meg is van.

Az egyes tanfolyamok hossza 3—5 év között szokott lenni.

Az egyes osztályok szervezetét tekintve, úgy itt csak a mérnök-építészeti, a mezőgazdasági s a kereskedelmi tekintetben van megjegyezni valónk.

És ugyan mi az elsőt illeti, hogy a mérnökség és építészet egybekapcsolását kell igazolnunk, és pedig a legújabb eljárás ellenében, mely majdnem mindenütt a két szakot elválasztotta.

Mi a két szak egybekapcsolása mellett azért vagyunk, mert épen legújabb időben, midőn a vasutaknál a mérnökök számára oly tág mező nyílt, inkább mint valaha tartjuk szükségesnek, hogy a mérnök az építészetet is értse; mert különben az egy-séges vezérlet és felügyelet mindenképen s az üzlet kárára akadályoztatva van.

Ezzel azonban korántsem azt akarjuk mondani, hogy építészek külön ne legyenek; sőt ellenkezőleg ilyenek mindig lesznek szükségesek s mindenkinek szabadságában álljon is egyedül az építészetet végezni.

A kereskedelmi karra nézve hasonló viszonyok vannak, mint fent a mérnökségnél, hogy t. i. minden valóban miveit kereskedőnek a pénz és hitelintézeti ügyet is kell értenie, de nem viszont; s hogy ez utóbbi szak egyszersmind különös hivatást is képez, s hogy ennél fogva az végezhető a nélkül, hogy az illető az összes kereskedelmet elvégezte legyen.

Hason viszony forog fenn végre a mezőgazdaság s erdészetenél. Itt ugyanis szükséges, hogy minden gazda az erdőszet elemeit is értse, de az erdőszet maga egészen önálló tudomány is.

FÜGGELÉK.

Néhány tanterv.

E tantervek természetesen figyelemmel honi viszonyainkra készültek. Mindazonáltal a rendszer nem lényeges módosításokkal más viszonyokra is alkalmazható.

Minden intézet és pálya számára tanterveket szerkeszteni, egy ember belátását és képességét felülhaladta volna; mert az illető tudományok tüzetesb ismerete nélkülözheti), mindenhez érteni pedig egy embernek lehetlen.

1. Népiskolák.

Közönséges népiskolák.

Elvileg a városi és falusi, illetőleg nagyobb vagy kisebb községben létező iskolák közt különbség nincs. Szabály és minta a lehetőleg legtökéletesb iskola, tehát a városi; mely szabály alól azonban a kisebb községekben a szükséges kivételek megeno-edtetnek. A különbség a kétféle népiskola közt az is, hogy a városiak a középtanodábai belépésre képesítenek, a falusiak nem. A falusi iskolából a városiba való felvételnél a felvételi vizsga dönt a felett, hogy a felveendő melyik osztályba utasíttatik. At-ugorni azonban valamely osztályt semmi esetre sem lehet.

A tanterv a városi (tehát szabályszerű) iskola számára következő:

	O s z t á l y o k						Össze- sen
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	
Hittan	2	2	2	2	2	2	12
Beszéd s értelem- gyakorlat	5	5					10
Anyanyelv	6	6	10	8	3	3	36
Mennyiségtan	5	5	5	5	4	4	28
Történet					2	2	4
Földrajz				2	2	2	6
Természetrajz					2	2	4
Természettan					2	2	4
Ének	2	2	2	2	2	2	12
Rajz s írás	2	2	3	3	3	3	16
Testgyakorlat	2	2	2	2	2	2	12
Idegen nyelv ¹⁾					3	3	6
összeg	24	24	24	24	27	27	150

Éhez járulnak hetenkénti néhány órában a fiúknál a III. osztálytól kezdve némi felvilágosítások a vidéki iparágak, illetőleg foglalkozásnemek felett, telhetőleg gyakorlatilag; a leányoknál női kézi munkák — s ha lehetséges — háztartási utasítás, illetőleg gyakorlatok.

Az ismétlő iskolában, ha a tanfolyam egész napos, az összes tananyag félévénként ismételtetik, esetleg kibővítettik, s az ipari, illetőleg női foglalkozások valamivel terjedtebben gyakoroltatnak.

Ha a tanfolyam csak félnapos, az ismétlés minden évben csak egyszer foglalhat helyet.

¹⁾ Tehát minálunk, ha az anyanyelv magyar a német; ha az anyanyelv máó a magyar. Falun a második nyelv kimaradhat.

Felsőbb nép- illetőleg polgári iskola.

A felvétel a bevégzett városi iskola után történik. — a tan-
következő:

	Osztály		Össze- sen
	I.	II.	
Hittan	2	2	4
Anyanyelv	4	5	9
Mennyiségtan	5	5	10
Természetrajz	2	2	4
Természet és vegytan	2	3	5
Földrajz	3	2	5
Történelem	3	3	6
Rajz, Írás	3	3	6.
Testgyakorlat	2	2	4
Idegen nyelv	5	4	9
Polgári jogok és köte- lességek ismertetése	1	1	2
Összeg	32	32	64

Ehez járulnak még (mint az ismétlési tanfolyamban) a gyakorlatok az ipar s illetőleg női foglalkozások köréből, melyek a fiúkra nézve azonban nem kötelezők, miután legtöbbször úgyszólván a tanodából! kilépésük után valamely szakpályára lépnek át s az ennek megfelelő oktatásban fognak részesülni.

2. Középtanodák.

A belépésre a bevégzett népiskola kívántatik meg. Felsőbb osztályba felvétel csak szigorú felvételi vizsga után történhetik.

A középtanoda két részből áll. Az alsóbb négy évig tart: a felsőbb ha az illetők egyetemre készülnek három évig, ha a műegyetemre két évig, ha csak magasabb ismeretkör megszerzése, illetőleg az ismeretek megszilárdítása a cél, egy évig, mely utóbbinak tantárgyai az előbbi két tanfolyamban is adatnak elő.

Az elnevezést illetőleg, az egyetemre előkészítő megtarthatná gymnasium nevét, a műegyetemre előkészítő a reáltanodaét, s a harmadik tán lyccumnak volna elnevezhető.

Valamennyi irány továbbá vagy egy intézetben lehet egyesítve, vagy pedig minden irány számára külön intézet állhat fen.

A felsőbb részbe való felvételre az alsóbbnak sikeres elvégzése kívánatik meg, s pedig ha az illető valamely a főtanodákra előkészítő tanfolyamra akar lépni, a fellépők szerinti szervezet mellett, ha pedig a lyceumi osztályba akar felvétetni, kivételképen akkor is, ha a tanuló az alsóbb középtanodát a végzők számára fenálló szervezet szerint igen jó sikerrel végezte.

Mi a szakoktatást illeti, úgy az csak az alsóbb tanfolyamban fordul elő, mert a gymnasiumban s reáltanodában úgy se foglalhat helyet, a lyceumban pedig a szakoktatást kis mérvben már nem lehet felvenni, a nagyobb mérv pedig a főtanodák hivatásához tartozik.

Minden tanuló, ki az alsóbb középtanodát nem a fellépők számára való tanmenet szerint járja, köteles valamely az intézeten előadatott irányban a szakoktatásban résztvenni.

Ezen szakoktatás elméleti és közvetve gyakorlati, mert az egyes foglalkozások és munkák közvetlen végrehajtására vonatkozó oktatás nem a középtanodákban, hanem a minden egyes foglalkozásnemre nézve felállítandó munkás ipari iskolákban lel képviselést.

Azok, kik csak a szakoktatásban óhajtának részesülni, valamennyi tárgyat (leszámítva az ismétléseket) egyszerre hallgathatnak, s így valamely szakirányt egy év alatt végezhetnek.

Hogy az óráknak ennek elérhetése céljából összeesniük nem szabad, természetes.

Az egyes tantárgyak számára felvett óraszám elégséges. Azon esetben pedig, ha a tanári előadás, ellenkezőleg a — fájdalom — sokhelyütt dívó szokással, arra szorítkoznék, mi tulajdonképen feladatát képezi, t. i. szükségest *magyarázni*, az órák száma még leszállítható volna. S hogy *többet* előadni, a tanoda — ennek természete által szabott — határain túllépni célszerűtlen, úgy hiszem belátható.

Tanterv.
Alsó fi-középtanoda.

a) *Közös tantárgyak.*

	O s z t á l y o k				Össze- sen
	I.	II.	III.	IV.	
Hittan	2	2	2	2	8
Anyanyelv	4	4	2	2	12
Mennyiségtan	4	4	3	3	14
Természetráaj	3	2		1	6
Természettan és vegytan	2	3	3	2	10
Földrajz (statisztika)			2	2	4
Történelem	3	3	3	3	12
Idegen nyelv	2	2	2	2	8
Nemzetgazdaság			2		2
Jog			2	2	4
Bölcsészlet				2	2
Rajz (Írás)	3	3	3	3	12
Testgyakorlat	2	2	2	2	8
összeg	25	25	26	26	102

b) *Tantárgyak fellépők számára*

a) szerint	Osztályok				Össze- sen
	I.	II.	III.	IV.	
	25	25	26	26	102
Francia nyelv	4	2	2	2	10
Angol nyelv	3	3	2	2	10
Olasz nyelv		2	2	2	6
Főösszeg	32	32	32	32	128

¹⁾ Ha az anyanyelv más mint a magyar, vagy német, úgy a három (francia, angol, olasz) nyelv közül valamelyik elhagyandó s e helyett a német nyelv veendő fel, mi által a felosztás is némileg módosul.

c) *Tantárgyak végsők számára.*

	Osztályok				Össze- sen
	I.	II.	III.	IV.	
a) szerint	25	25	26	26	102
Könyvvitel, ipari számtan	4	2	1	1	8
Gazdaság vagy ipartan		3	5	5	13
Főösszeg	29	30	32	32	123

Felsőbb fi-középtanoda.

Gymnasium Reáltanoda Lyce-
osztályok osztályok um

	I.	II.	III.	össze- sen	I.II.	össze- sek	effy osztály
Vallás	2	2	2	6	3 3	6	4
Latin nyelv ')	12	12	12	36			
Görög nyelv	8	8	8	24			
Előbbi idegen nyelvek ismétlése	2	2	2	6	5 ²⁾ 5 ²⁾	10	83)
Magyar vagy más anya- nyelv	1	1	1	3	2 2	4	3
Mennyiségtan	2	2	2	6	3 3	6	6
Természettan kibővítése	1	1	1	3	2 2	4	3
Egyéb tárgyak ismétlése	2	2	2	6	3 3	6	4
Rajz					12 12	24	
Testgyakorlás	2	2	2	6	2 2	4	2
összeg	32	32	32	96	3232	64	30

Az e tárgyra felvett órászáma teljesen elég. ha meggondoljuk, mily nyelv-
tani ismeretekkel fog a tanuló hozzá — ellentétben a mostani rendszerrel, midőn a
tanulónak a latin nyelvtant kell tanulnia, mivel a nyelvtan tiszta fogalmával sem
bír — s tekintetbe vesszük, hogy a rokon nyelvek ismerete által, mennyire van a
szókincs elsajátítása megkönnyítve.

¹⁾ Ebből 3 óra ó classicus írók olvasására.

²⁾ Ebből 6 óra ó classicus írók olvasására: s ha az illető az alsó középtanodát
a végzők terve szerint végezte, a még maradó 2 óra elesik s az össz-szám 28.

Mi a leány tanodákat illeti, úgy azok egy négy éves alsó és egy egy éves felső tanfolyamból állnak, a következő tantervvel:

Alsó leány-középtanoda.

a) *Kötelezett tárgyalta.*

	O s z t á l y o k				Össze- sen
	I.	II.	III.	IV.	
Hittan	2	2	2	2	8
Anyanyelv	3	3	2	2	10
Idegen nyelv ¹⁾	2	2	2	2	8
Szám s mértan	3	4	4	3	14
Természetrájt	2	2		1	5
Természettan s vegytan	2	2	2	2	8
Földrajz			2	2	4
Történet	2	2	2	2	8
Gazdagságtan				2	2
Nemzetgazdaságtan			1		1
Jogtan			3		3
Bölcshészet				2	2
Rájt (írás)	3	3	2	2	10
Testgyakorlat	2	2	2	2	8
Női munkák és gazdasz- szonykodás	6	G	5	5	22
összeg	27	28	29	29	113

b) *Nem kötelezett tárgyalta.*

	O s z t á l y o k				Összesen
	I.	II.	III.	IV.	
Francia nyelv	4	2	2	2	10
Angol nyelv	3	3	2	2	10
Olasz nyelv		2	2	2	6
<u>Könyvvitel (kereskedelmi)</u>			3	3	6

¹⁾ Lásd erre nézve a fi-tanodáknál mondottakat.

Felsőbb leány-középtanoda.

Vallás	2
Anya nyelvé	4
Második nyelv	3
Mennyiségtan	4
Természettudományok	6
Egyéb tárgyak ismétlése	2
Női munkák	5
Testgyakorlás	2
	összeg 28

Ezen fölül vannak még esetleg a többi idegen (francia, angol, olasz) nyelvek.

Megjegyzés. Minden az általános műveltség terjesztésére célzó intézetnél — ha csak lehetséges — legyen kert, mely nem csak nevelési szempontból, s a természet iránti előszeretet keltése által válik igen kívánatossá, hanem azért is, mert a benne való foglalkozás a növendékeknek enyhülést és örömet is szerez. Alkalmul erre a viszonyok szerint vagy a természetrajzi, vagy a gazdasági, illetőleg a gazdasszonykodási oktatás szolgálhat.

3. Jog- és államtudományi kar.

Az itt közlött tervben felhozott tárgyak és előadások szerintünk azok, melyek a tudomány szempontjából szükségesek, mi azonban egyéb előadások felvételét ki nem zárja. A hallgatási kötelezettség alól csak az összehasonlító jogtudományok képezhetnének kivételt, a tárgy szerfölött! bőségénél fogva.

Tárgyjegyzék.

I. Történeti tárgyalat.

Félévi óraszám

	Törvény- kezési P á l y	Közigaz- gatási ára	Tudor- Búgra
Jog- s államtud. encyclopaedia	2	2	2
Jog- s államtörténet (egyetemes)	12	12	12
Jog s alkotmánytörténet (hazai)	8	8	8
Római jog	20		20
Egyházjog	8	8	8
összeg	50	30	50

Tanterv.**Alsó fi-középtanoda.****a) Közös tantárgyak.**

	O s z t á l y o k				Össze- sen
	I.	II.	III.	IV.	
Hittan	2	2	2	2	8
Anyanyelv	4	4	2	2	12
Mennyiségtan	4	4	3	3	14
Természetrajz	3	2		1	6
Természettan és vegytan	2	3	3	2	10
Földrajz (statisztika)			2	2	4
Történelem	3	3	3	3	12
Idegen nyelv	2	2	2	2	8
Nemzetgazdaság			2		2
Jog			2	2	4
Bölcsészet				2	2
Rajz (írás)	3	3	3	3	12
Testgyakorlat	2	2	2	2	8
összeg	25	25	26	26	102

b) Tantárgyak fellépők számára¹⁾.

	O s z t á l y o k				Össze- sen
	I.	II.	III.	IV.	
a) szerint	25	25	26	26	102
Francia nyelv	4	2	2	2	10
Angol nyelv	3	3	2	2	10
Olasz nyelv		2	2	2	6
Főösszeg	32	32	32	32	128

*) Ha az anyanyelv más mint a magyar, vagy német, úgy a három (francia, angol, olasz) nyelv közül valamelyik elhagyandó s e helyett a német nyelv veendő fel, mi által a felosztás is némileg módosul.

4. Kereskedelmi osztály.

Ezen osztály három éves tanfolyamot képez. A tárgyak a szerint változnak, mint valaki az alsóbb középtanodát a fellépők vagy végzők számára rendelt tanmenet szerint járta.

Tantárgyak.

	Félévi óraszám
a) <i>Közösek.</i>	
Kereskedelmi elmélet	3
„ történet	5
Statisztika	10
Nemzetgazdaságtan	5
Technológia (áruisme)	12
Felsőbb könyvvitel	12
„ számtan	6
Hazai és összehasonlító váltó s kereskedelmi jog	14
Vámrendtartás ... 7	5
Pénzüntézeti szerkezet	3
Kereskedelmi irány	10
Román nyelv	1(i
Szerb nyelv	20
összesen	121

b) *Esetlegesek, és pedig vagy*

Francia nyelv 20

Angol nyelv 20

Olasz nyelv 12

összesen 52

vagy

Közönséges könyvvitel 10

A főóraszám e szerint vagy 173 vagy 137.

Ezen esetleges tantárgyak hallgatására az illető az első s második év alatt volna kötelezve.

Mi a pénzüntézetek számára készülöket illeti, úgy ezekre nézve a kereskedés elmélete, története, az áruisme s a vámrendtartás maradhatna ki, s a tanfolyam két év alatt volna elvégezhető.